3 1761 06676080 2

Chanson de Roland. Ukrainian
Pisnia pro Rolanda

brief
PQA
005
9399

UNIVERSITY OF TORONTO
FELIX ARBOR ACCEPIT

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

Вик. Вальм
№ 5

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛЇОТЕКА“
№ 16.

Пісня про Роланда.

СТАРОФРАНЦУСЬКИЙ ЕПОС

в перекладі з передмовою й поясненнями

ВАСИЛЯ ЩУРАТА.

Друге обновлене видання.

Львів, 1918.

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/pisniaprorolanda00shur

Пісня про Роланда.

Pisnia pro Rolanda : staro-fran tsuskyi epos.

СТАРОФРАНЦУСЬКИЙ ЕПОС

в перекладі з передмовою й поясненнями

ВАСИЛЯ ЩУРАТА.

Друге обновлене видання.

ЛЬВІВ, 1918.

Видання „Всесвітньої Бібліотеки“ № 16.

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА КАЛИНОВИЧА.

AUG 10 1983
brief
PQA
0059399
Brief
PQA
0059399

Накладом Видавничої Спілки „ВСЕСВІТ“
зареєстр. стовар. з обм. пор. в Бориславі.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Памяти Івана Франка

присвячує

СЕ ОБНОВЛЕНЕ ВИДАННЄ ПІСНІ

перекладчик.

Введеннє.

I.

Перекладати »Пісню про Роланда« я почав ще під кінець 1889 р. Спонукало мене до того особливе заінтересованнє схожостю її з нашим »Словом про похід Ігоря Святославича«, на яку мені, тоді ще ученикови VI-ої кляси в академичній ґімназії у Львові, звертав нераз увагу в своїх викладах української літератури кращий з учителів, Володимир Коцовський. Його зближення нашої лицарської пісні зі старофранцуським епосом, хоч і намічувані з легка, давали не лиш те саме, що в 11 літ пізнійше дав В. В. Каллаш,[1]) але навіть дещо більше.

Вже Коцовський в 1889 р. звертав увагу на факт, що майже рівночасно на Сході й на Заході Европи являють ся лицарські поеми, яких основою є боротьба з »поганими«, а пануючим духом — мужество й патріотизм, а причиною катастрофи — брак солідарности між своїми. Тодіж проводив Коцовський паралелю між героями поем: київським Святославом і Карлом Великим, Ігорем Святославичем і Роландом, Всеволодом і Олівером. Зближував голосіннє Святослава по Ігорю з го-

[1]) Гл. його: „Нѣсколько догадокъ и соображеній по поводу „Слова о полку Игоревѣ" в „Юбилейномъ сборникѣ въ честь Всеволода Ѳедоровича Миллера изданномъ его учениками и почитателями", Москва 1900, ст. 316—347.

лосіннєм Карла по Роланді. Порівнував визначнійшу ролю Ярославни в »Слові про похід Ігора Святославича« з ледви замітною ролею Альди в »Пісни про Роланда« й робив із того порівнання висновки на користь нашої пісні, як документу висшого становища женщини на Україні в XII. століттю, значить ся, й висшої культури тогочасної України. Вказував Коцовський також на такі паралельні появи в обох поемах, як тісний звязок людини з природою, як велике значіннє незвичайних явищ у природі (затьміння сонця, бурі з громами, злету гайвороння), як сни. Вкінці зауважував, що як у »Пісни про Роланда, так і в »Слові про похід Ігоря Святославича« вихідним пунктом подій стала дрібна історична пригода — там побиттє задної сторожі французької армії Басками в Ронсевалі, тут невдача походу Ігоря Святославича на Половців.

Від себе я до тих давних спостережень Коцовського додав би, що обі воєнні катастрофи, оспівані в двох ріжних поемах, були попереджені побідами й після обох катастроф на завершеннє подій наспіли хвилї радости — в старофранцуській поемі з приводу хрещення еспанської цариці Брамімунди в столиці при великім здвизі народа, в нашій пісни з оказії повороту Ігоревого сина з полону й весілля його з Кончаківною в Києві. Сим паралелїзмом у розвитку акцій доповнюєть ся знаменито поміченнє схожостий обох поем в основі, темі, ідеї, настрою, характері героїв і світогляді їх.

Звертаючи увагу на подробиці можнаб іще відмітити: схожість у висловах лицарського завзяття в Роланда й Ігоря, котрим у битві однаково краща від ганьби смерть; схожість у ніжности відносин між Роландом і Олівером, як і між Ігорем і Всеволодом, навіть у самім розгарі битв; схожість у мальованню безжур-

ного нічліга вояків після побіди; однакове в обох поемах символізованнє невольницького упокорення пересіданнєм поконаного з лицарського коня на просту шкапу, з княжого сідла в кощієве; однакове зазначуваннє співаками, що вони співають про давнину згідно з переказаними фактами, за хронікою св. Жіля чи »побилинам сего времени«, наслідком чого належить на їх пісні дивитись як на історичні (chansons de geste).

Колиж на завершеннє всего додасть ся, що обі поеми в порівнанню з тогочасними літописними оповіданиями про тіж самі події визначують ся однаково відпечатком світського характеру своїх невідомих авторів, завдяки чому нема в них сліду якогось середновічнього клєрикалізму, то й найважнійші пункти зближень між обома тими поемами будуть виказані. бо стилістичних зближень »Слова про похід Ігора Святославича« з »Піснею про Роланда« я не вважаю характеристичними.

Вказаних анальогій між обома поемами вистане на доказ спорідненя їх. Та не так легко пояснити собі се спорідненнє, як виказати його. Недавно я стрібував пояснювати його тими звязками київського княжества з Францією, яких виразом було подруженнє дочки Ярослава Мудрого, Анни, з французьким королем Генриком I (1051—1060), але за браком якихсь певнійших відомостий про ті звязки не вийшов поза межу здогаду [1]). Як врешті й не випалоб поясненнє, факт спорідненя нашої пісні із старофранцуською поемою останеть ся фактом не лиш інтересним, але й сильно помічним у зрозумінню характеру нашої поезії з кня-

[1]) Гл. мою статтю: „Relations franco-ukrainiennes" в львовськім часописі „L'Ukraine", 1915, ч. 1.

жої доби. Той факт і спонукав мене, як я се сказав уже, ще в гімназії перекладати старофранцуську поему.

II.

Розпочатий мною в 1889 р. переклад »Пісні про Роланда« був готов у цілости вже в 1891 р., значить ся тоді, коли я ще був учеником VIII кляси гімназії. Частинами я прочитував його покійному Іванови Франкови, заходячи до нього. Й тоді — в ті важкі часи нашого видавницького руху — нераз продумувало ся з покійним, як би переклад надрукувати. Вкінці він рішив ся надрукувати його в своїй »Літературно-науковій бібліотеці«, хоч і як слабі були фінанси того видавництва. Одначе заки прийшло до виконання постанови, оба ми в осени 1892 р. опинили ся в Відні в характері слухачів університету. За університетськими заняттями, яких у Франка на укінченню було не менше, ніж у мене на вступі, в нас обох не було коли й подумати про якесь книжкове видавництво. І мій переклад »Пісні про Роланда« був би спочивав собі в рукописі може ще й кілька років, колиб переїздом не зявив ся у Відні покійний Михайло Драгоманів. Тяжко хорий на аневрізм аорти він задержав ся в Відні на кілька днів, щоб випочати. З трудом відшитав Франка у славянськім семинари Ягича, а що Франко мешкав зі мною, то попросив нас обох навідуватись до нього в Hotel France. Тоді то, зараз при першій стрічі з Драгомановом, вийшла в нас постанова видавати при найблизшій спромозі у Львові літературно-науковий журнал, що мав звати ся »Живе Слово«, а опісля був названий »Житєм і Словом«. Серед міркувань, чим би мало ся заповнити журнал у першім році, Франко згадав про мій переклад »Пісні про Роланда«, але був

тої гадки, що можнаб його почати друкувати що-йно в дальших книжках журнала, як менше актуальну річ. Та Драгоманів, почувши, що переклад готов, рішучо заявив ся за тим, щоб друкувати його зараз. »Не має для нас нічого актуальнійшого — сказав — як кладенне таких підвалин під культурну будову. Давайте не тільки »Пісню про Роланда«, давайте »Божественну комедію«, давайте Софокля, давайте Магабарату!« А на відхіднім, прощаючи ся зі мною, сказав: »Завтра приходіть з Роландом!« Другого дня, коли я прийшов до нього вже з рукописом, він на отоманї обложений ледом, попросивши жінку й Франка усїсти при собі, запропонував читанне мого перекладу. Я, прочитавши кільканайцять уступів, хотів урвати читанне. Ні, ні, я не змучив ся, слухаючи, — озвав ся Драгоманів — а коли й Ви не змучились, то читайте далї!« І я прочитав ще кільканайцять уступів на вправки. Драгоманів, подякувавши, рішив, що друкованне перекладу належить розпочати в першій книжцї уплянованого журнала. »Гонорара — сказав — Вам не дамо, але будете спільником у нашому підприємстві«. Я на все згодив ся. Таким чином мій переклад »Пісні про Роланда« появив ся в »Житю і Слові« 1894 р., а потім (1895 р.) передруком в окремій книжцї, котрої друкувало ся 600 примірників. Книжку я присвятив Франкови »на спомин.« Про неї не озвав ся з наших письменників ніхто, крім Франка, що умістив невеличку нотатку в Kurjer-i Lwowsk-ім.

Від того часу, коли перекладало ся »Пісню про Роланда«, багато часу уплило вже. Для другого видання треба було її обновити. Вимагав того мій [illegible]ний розвиток в обсягу лїтературної мови, стилю, а найбільше віршовання. Я й завдав собі не мало працї

для обновлення перекладу, яку зумів оцінити лиш той, хто схоче се нове видання порівнати докладнійше з першим хоч би тільки на виривки.

»Введенням« до першого видання була спеціяльна студія про французьку поему, написана Ґастоном Парі, а перекладена з французького Франком. В другім виданню не повтаряю її з двох причин: раз тому, що вона не мого пера; а друге тому, що для читача неспеціяліста вона написана за тяжко. Замість тої статті вистане подати тут про перекладену поему лиш найважнійше.

III.

»Пісня про Роланда« належить до циклю тих історичних пісень (chansons de geste) з X—XIV століття, який вяжеть ся з особою Карла Великого, хоч оспівувані факти є і ранші і пізнійші, а часто й зовсім фантастичні. З того циклю пісень »Пісня про Роланда« дійшла до нас у найстаршій формі. Представляючись піснею в стихах із ассонансами замість римів, вона могла повстати не раньше другої половини XI століття. Вказують на се властивости мови, історичні натяки (н. пр. зрабованнє Єрусалима Турками, Оріфлам), згадки про особи з X століття (н. пр. про Ришарда Норманського, Готфріда з Анжу) і загальна поетична декорація. В такій редакції переховалась пісня в оксфордськім рукописі, списанім в Англії в другій половині XII століття. В тій редакції згаданий на кінці поет чи співець пісні, Турольд.

Ядром пісні є дрібний історичний факт: знищеннє малого відділу французької армії Басками в Ронсевалі. В 778 р. Карло Великий був у Еспанії, де місцями його принімано, але в Сарагосії замкнено перед ним

брами. Дня 15 серпня, коли головна сила французької армії, вертаючи до Франції, минула пиренейські просмики, на задню сторожу в Ронсевалі напали Баски і знищили її.

Та пригода викликала серед Франків велике враженнє. А хоч визначні імена убитих лицарів були довго у Франції всім звісні, в пісенній традиції задержало ся одно імя Гротланда (Роланда), графа бретанської мархії. Се промавлялоби за тим, що перші пісні про ронсевальську пригоду склали ся серед Гротландових дружинників, мешканців французької Бретанії. На бретанське походженнє й першої редакції „Пісні про Роланда« вказувалиб і сліди бретанського діялєкту заховані ще в останній редакції.

Про ріжні моменти ронсевальської пригоди було у Франції більше невеликих пісень. Більшу пісенну цілість зложено з них під кінець XI століття. Вона не зберегла ся. Але свідоцтво і поняттє про неї дають нам дві латинські переповідки — одна в прозі, друга в стихах. Прозова переповідка — то девять розділів хроніки з першої половини XII століття, приписуваної архиепископови Турпінови: переповідка в стихах — то „Carmen de proditione Guenonis“ (пісня про зраду Ганелона). Обі вони оперті на пропавшій найстаршій редакції „Пісні про Роланда«. Обі незвичайно помічні при відріжнюванню старших і новійших частин у пізнійшій редакції пісні.

»Пісня про Роланда« без сумніву є компіляцією, артистичним зліпком з ріжних пісень одного циклю, як твердять німецькі романісти, а не такою цілостю, як собі уявляли її деякі французькі вчені, н. пр. Genin, котрий навіть автора бачив у особі Турольда. Так, на приклад, зовсім ясно виказав Scholle, що пізнійшою

вставкою в »Пісни про Роланда« є ціла партія про Баліганта.[1])

Та при всіх уемних властивостях компіляції »Пісня про Роланда« здраджує руку артиста як у мальованню характерів володаря Карла, витязя Роланда, вірного Олівера, Христового слуги Турпіна, зрадника Ганелона, поганця Марсіля, еміра Баліганта, так і в незрівнанім представленню таких моментів, як Роландова гра на Оліфанті, його пращаннє з мечем і смерть, або розмови Бланкандріна і Марсіля з Ганелоном чи Карлове голосіннє над побитими лицарями в Ронсевалі. Не брак артизму і в самій композиції пісні, в таких картинних паралелях, як Марсіль на раді з поганцями і Карло на раді з перами, або виряжуваннє до бою Карлових полків з одної сторони і Баліґантових з другої.

Простий, ядерний стиль пісні не знає порівнань. Порівнаннє утечі поганців перед Роландом з утечею оленів перед псами є виїмкове. За те повно в пісни повторень, повно стереотипних формул вислову, які не все підносять красу стилю, але є так характеристичні для нього, як релігійний героїзм для автора.

Февдально-лицарський дух пісні при браку всяких слідів клерикалізму вказує на світський характер автора компіляції. Його мішаннє християнства з поганством, знаннє Біблії та літописів промавляє за тим, що хоч не був духовною особою, мав початкове образованнє її. Хто був тим автором, невідомо.

---

[1]) Scholle: Die Baligantenepisode (в Zeitschrift für romanische Philologie, 1877; Graevell: Die Charakteristik der Personen im Rolandsliede, Гейльбром, 1880; G. Paris: Histoire poëtique de Charlemagne 1865; Gautier: Les épopées françaises. (1878—1880).

Замітнійші видання »Пісні про Роланда зладили Michel (1837), Genin (1850), Gautier (1876).

Поза Францією пісня популяризувалась від XII століття. Вже 1133 р. переробив її по німецьки піп Конрад. В Нідерляндах перерібки її популярні доси. В Скандинавії на ріжні лади перероблювано давний норвежський переклад. Англії завдячуєть ся знаменитий оксфордський рукопис. В Італії старофранцуська пісня стала жерелом голосної поеми Пульчі „Morgante“ а Роландове імя вславилось в Аріостовім „Orlando furioso.“ В Еспанії наслідувано „Пісню про Роланда« в романсах про Сіда і в инших поемах, в яких для заспокоєння льокальної амбіції представляно пораженнє Роланда в Ронсевалї як тріюмф еспанської землї.

Не брак відгомону старофранцуської пісні і в новійшій европейській поезії, в поемах Улянда, Теннізона і инших. Найбільше, розумієть ся, використовувано її у Франції не лиш у поезії, але і в драмі та опері.

У Львові, 15. X, 1918.

ЛІСНЯ ПРО РОЛАНДА.

I.

Король Карло, великий наш володар,
Сім повних літ в Еспанії провів,
До моря вкрай здобув гористу землю;
Нема вже замку, щоб йому опер ся,
Нема ні города ні муру цілих.
Крім Сарагосси на верху гори.
Марсіль — король там, безувір: він молить
Аполіна, він Магомету служить;
Гей, не минути вже йому біди!

II.

А був король Марсіль у Сарагоссї.
Ось він собі у сад тїнистий вийшов,
На біломармуровім тронї сїв.
При нїм було звиш двайцять тисяч люда.
Він так сказав своїм князям та графам:
„Панове, чули ви, яке тут лихо:
Пан Франції солодкої, Карло,
В сей край прийшов, щоб нас непокоїти.
А тут ні військ, щоб мірити ся з ним,
Нї сил таких, щоби його побити!
Тож радьте що, ви-ж мудрі в мене люди,
Спасїть мене від соромної смерти!“
Хоч би тобі один поганець слово,
Крім Бланкандріна з замку де Вальфонд.

III.

А Бланкандрін — то був один з мудрійших
І не аби-який заразом хват,

Постояти готов за свого пана.
„Не бій ся!“ — каже він до короля.
„Обіцюй тільки гордому й бутному
Карлови вірну службу й щиру приязнь!
Пішли в дарунку львів, медведів, псів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Соток чотири мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав його на пятьдесять теліг,
Щоб війську всему заплатити міг.
Досить йому вже в сій землї сидїти,
Пораб йому до Франції, до Ахен.
Скажи, що й ти підеш туди за ним
І то в сам день святого Михаїла,
Щоби приймити там закон Христа
І стати ленником його зо всім,
Зо всею честю і добром своїм.
Пішлеш йому й закладників, як схоче,
Десяток-другий, щоб він певність мав;
Пішлім йому хочаб і власні дїти.
А жде їх смерть, то я й своє пішлю.
Чей лїпше їм позбутись там голів,
Чим малиб ми маєтку й чести збутись,
Чим малиб ми зійти на жебраків“.

IV.

Він каже ще: „Кленусь на сю правицю,
На бороду, що вилягла на груди:
Побачиш — зараз рушить військо Франків.
Підуть вони в свою французьку землю
І всякий стане у своїй господї.
Карло у свому Аквісграні буде;
На Михаїла пир завдасть бучний.
Прийде сей день, речинець промине,
А він від нас не вчує слова й вісти.
Король є гордий, гнів його страшний,
Він голови закладникам зітне;
Та лїпше їм позбутись там голів,
Чим нам Еспанії на все позбутись,
Чим нам набрати ся біди і горя“.
А всї невіри кажуть: „Може й так“.

V.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
Тут кличе він Кларіна з Балагету,
Естрамаріна й пера Евдропіна,
Гарлана-бородая й Бріамуна,
Магея вуйка свого й Махинера,
Малбєна ізза моря й Жуамера,
І Бланкандріна — скаже їм свій намір;
Найповажнійших кличе десятьох.
„Пани барони, йдіть ви до Карла;
Він табором стоїть в Кордові-місті.
До рук оливні віти поберіть:
Се буде знак замирення й покори.
Лиш примиріть нас штукою такою,
А дам вам силу золота і срібла
І кілько схочете землї та лен".
Поганцї кажуть: „Сього в нас доволї".

VI.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
„Панове, — каже він ще раз — підіть же
З оливними вітками у руках
До короля Карла й кажіть йому,
Щоб ради Бога свого милість мав;
Що я скорійш, ніж місяць сей мине,
Прийду за ним із тисячю своїх,
Закон Христа прийму охотно й буду
Його підданим з тілом і душею.
Захоче, то й закладників дістане".
А Бланкандрін: „Так все нам вдасть ся, пане."

VII.

Марсіль велїв пригнати десять мулів,
Що їх король Сватілїї прислав:
Віжки зі злота, а сїдло зі срібла.
І сїли всї посли на білих мулів,
З оливними вітками у руках
Зустріли пана Франції, Карла.
Не встерегтись Карлови сеї зради!

VIII.

На радощах пирує наш володар.
Здобув Кордову, мури зніс до тла,
Своїм каміннєм вежі постручав.
Там лицарям його припало много
І срібла-злота й плаття дорогого.
Поганця в місті не було й одного,
Який в живих остав би без хресту.
Володар вийшов у великий сад.
З ним був Роланд, Самсун і Олівер,
З ним був і гордий Анзеіс і Готфрід,
Хорунжий королївський із Анжу.
Крім них був там Жерін, був і Жерар;
А де сї два, там вже і других повно;
З одної Франції пятнайцять тисяч.
На білих коврах лицарі засїли;
Для розривки одні в варцаби грають,
Старі, поважні — в шахи, а меткі
Бакаларі стають до поєдинку.
Ріс під ялицею рожевий корч,
Там сїв на щиро-золотому кріслї
Пан Франції солодкої, король.
Білобородий, голова у цвіті,
І гордий стан і благородне тїло;
Колиб шукав, без питання пізнав би.
Посли тут разом позсїдали з мулів,
Всї дружно, облесно його витають.

IX.

Озвав ся перший Бланкандрін. Він каже
До короля: „Хай Бог тебе спасе,
Тебе, достойний слави і пошани!
Могущий цар Марсіль велить сказати,
Що рад би він закон Христа приймити
І дати спорий пай своїх маєтків:
Медведів, львів, повязаних хортів,
Сїм сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Чотири сотні мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав його на пятьдесять теліг,

А щиро-злотих бізантинок стілько,
Що зможеш всему війську заплатити.
Досить тобі вже в сій землї сидїти,
Пора піти до Франції, до Ахен,
Куди й мій пан обіцюєть ся йти".
Простяг до Бога руки наш володар,
Чоло склонив він під вагою дум.

X.

Гей, тай понурив голову володар!
Нїколи він не квапив ся зі словом,
А що сказав, роздумавши сказав.
Випрямлюєть ся — що за смілий вид! —
І каже: „Гарно ви, посли, сказали.
Король Марсіль — се мій завзятий ворог,
Так щож мене впевнить у правдї слів,
Які ви тут говорите менї?"
А Сарацен: „Закладники впевнять:
Дістанеш десять їх, а хоч би й двайцять;
А жде їх смерть, я й свого сина дам.
Та й мати меш либонь самих знатнїйших
Коли-ж в своїй палатї царській станеш,
Святкуючи святого Михаїла,
Тодї й мій пан готов туди прийти.
У нього думка: охреститись тамки,
У ваших Божих купелях святих.
На те Карло: „Він зможе ще спастись".

XI.

Був гарний вечір, ясно сяло сонце;
Карло велїв вести у стайню мулів,
Велїв намет поставити в саду,
І всїх послів просити до намету.
Там лицарів дванайцять їх приймало;
До світу сонця провели там ніч.
Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав службу,
А потім вийшов під ялицю; кличе

Своїх баронів, щоб кінчати раду.
З баронами Карло рішає все.

XII.

Володар вийшов під ялицю й кличе
Своїх баронів, щоб кінчати раду.
Йдуть князь Ожер, Турпін архієпископ,
Старенький Ришард і братанок Генріх,
Хоробрий граф гасконський, Аселін.
Тедбальд із Реймс, свояк його Мілон;
Крім них був там Жерар, був і Жерін,
А з ними враз прийшов і граф Роланд
Із шляхтичем хоробрим Олівером.
Звиш тисяч Франків з Франції було.
Був Ганелон, котрого ділом зрада;
Гей, почала ся та злощасна рада!

XIII.

„Пани барони, — каже цар Карло —
Король Марсіль прислав послів до мене;
Він спорий пай дає з маєтку свого,
Медведів, львів, повязаних хортів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
З арабським злотом кілька сотень мулів,
Що буде понад пятьдесять теліг:
Він просить, щоб до Франції вернутись,
А він прийде в мою столицю, в Ахен,
Прийме там наш спасительний закон,
Хрестившись буде ленником моїм;
Так каже — кілько правди в тім, не знаю“.
На те всї Франки: „Тут нам стерегтись“.

XIV.

Сказав володар, що сказати мав.
Не годить ся на се лиш граф Роланд;
Він схапуєть ся відповісти й каже
До короля: „Марсілеви не вір!
Сім літ, як ми в Еспанію прийшли.

Я Нопль здобув для тебе і Комібль,
Здобув Волтерн і пінський край здобув,
Сіцілію, Туель і Балагет.
Король Марсіль — він був усе зрадливий!
Раз він прислав поганців щось пятнайцять.
У кождого була оливна вітка
Й такіж самі слова їх теж були.
У Франків ти питав тоді поради.
Ну, та й нараяли-ж вони тобі!
І ти післав двох графів до поганця:
Один Базан був, другий був Базіль;
Він голови їм стяв біля Гальтіль.
Кінчи-ж війну, коли її почав,
Усі війська веди на Сарагоссу
І облягай її хочаб весь вік.
Щоб лиш їх смерть на зраднику пімстити".

XV.

Гей, тай понурив голову володар!
Він гладить бороду і крутить вуси,
Ні сяк, ні так сестрінкови не каже.
Замовкли Франки, тільки Ганелон
Зриваєть ся, підходить до Карла
І починає сміливо оттак:
„Гільтаєви — говорить він — не вір!
Не мій се зиск, ні чий, а тільки твій,
Коли король Марсіль переказав,
Що хоче бути ленником твоїм
І в ленні всю Еспанію прийме;
А надтож він прийме і нашу віру.
Хто сій заяві ще не рад, байдуже
Мабуть йому, яка нам буде смерть.
Бутного рада послуху не варта.
Лишім нерозум, розуму держім ся!"

XVI.

По Ганелоні виступив князь Найм —
Вірнійшого нема вже при дворі.
„Ти чув гаразд, — озвавсь до короля —

Що відповів тобі граф Ганелон;
І має слушність, коб лиш послух мав.
Король Марсіль побитий у війні;
Ти в нього вже всї кріпости забрав,
Ти повалив йому каміннєм мури,
Спалив міста, побив його війська.
Колиж він просить милости у тебе,
Гріх мав би, хтоб напастував його.
В поруку-ж він закладника нам дасть.
Кінець завзятій сїй війнї, шабаш!"
А Франки кажуть: „Князь не зле сказав."

XVII.

„Когож післатиб нам, пани барони,
До короля Марсіля в Сарагоссу?"
На те князь Найм: „Скажи, то я іду;
Лиш палицю і рукавицю дай".
Король йому: „Ти чоловік розумний;
На бороду, на вус отсей кленусь
Не йти тобі в сїм роцї так далеко;
Іди й сїдай, коли нїхто не кличе."

XVIII.

„Кого післатиб нам, пани барони,
До Сарацена, пана Сарагосси?"
Озвавсь Роланд: „Найкраще, я піду."
„Нїщо не втнеш, — сказав граф Олївер —
У тебе вдача за прудка й за горда.
Я всеб мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
Колиж король звелить, то я піду."
На те король сказав: „Мовчіть ви оба!
Обом вам ніг не понести туди.
На бороду кленусь — вона вже сива:
Зле там приймати будуть перів, зле!"

XIX.

Турпін із Реймс підняв ся з свого місця.
„Остав ти Франків, — каже до Карла —
Сїм лїт провів ти вже у сїй землї,

Вони знесли вже стілько труду, горя...
Мені дай палицю і рукавицю,
Я йду в Еспанію до Сарацена —
Хотів би бачити його, який він."
Сердитий вже відказує володар:
„Сиди ти там на білому коверці;
Не говори, коли тобі не кажу."

XX.

„Французькі лицарі, — озвавсь Карло —
Назначте-ж бо з моїх земель барона,
Щоб вість мою Марсілеви заніс!„
На те Роланд: „Вітчим мій, Ганелон!"
А Франки: „Так, він справить ся, як слід.
Хай буде він; мудрійшого не вишлеш."
Тай заскиміло-ж серце в Ганелона!
Він мече з себе споре футро з кун.
Стає в однім кабаті із атласу.
Блискучі очи, гордий вид у нього.
Широкі груди, благородне тіло,
А гарний — не надивлять ся всї пери.
Та до Роланда: „Що за злість, шалений!
Чей звістно всім, що я тобі вітчим:
А тиб хотів, щоб я йшов до Марсіля.
Коли мені дасть Бог вернутись відтам,
Я наварю тобі за те такого,
Що вистане і до кінця життя".
На те Роланд: „Буту, шаленість чую.
Не страх мені погроз, — се кождий знає.
Однак нам треба мудрого післати.
Я виручу, коб лиш король позволив."

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
Ти не вазал мій, я тобі не пан.
Карло мені велить сповняти службу, —
Я в Сарагоссу до Марсіля йду.
Вперід одначе я тобі віддячусь.

Чей так розвієть ся мій лютий гнів."
Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Граф Ганелон почув Роландів сміх;
Він мало що не тріс зі злости-гніву,
Він мало що ума не пострадав.
Сказав до графа: „Не люблю тебе.
Ти зрадою звернув на мене вибір.
Володарю мій правий! ось я тут,
Готов сповняти прикази твої".

XXIII.

„Я знаю вже: мені йти в Сарагоссу:
Туди-ж піти — ледви вернутись відтам.
А я-ж узяв сестру твою; у мене-ж
Є син від неї — кращого не здиблеш —
Балдвін! Тай лицар буде, всї се кажуть.
Йому лишаю всї гонори й ленна,
Піклуй ся ним, бо я вже не побачу..."
На те Карло: „Мягке у тебе серце!
Коли тобі велю, то треба йти."

XXIV.

Сказав король: „Ходи-ж бо, Ганелоне,
Ось палиця тобі і рукавиця!
Сам бачиш — Франки вибрали тебе."
А Ганелон: „Роландова се справа!
Його мені до смерти не любити,
Нї Олївера, бо він друг йому,
Нї перів, бо й вони його так люблять.
В твоїх очах се їм говорю, пане."
На те король: „Завзятий ти не вміру!
Так що ж! підеш, бо я тобі звелю."
„Я йду; однак не матиму защити:
Не мав Базіль, не мав Базан єї..."

XXV.

Цар подає з правиці рукавицю,
Та Ганелон в думках світами лине·
Бере її, вона паде на землю.
А Франки кажуть: „Боже, що за знак?
Посольство се нам вийде на погибіль.“
„Побачите!“ — озвав ся Ганелон.

XXVI.

„Пускай же, пане, — каже Ганелон —
Коли вже йти, по що-ж баритись довше?“
На те король: „В імя Христа й моє!“
Правицею його благословив,
А розрішивши, дав ціпок і лист.

XXVII.

Граф Ганелон вертає на кватиру
І починає вибирати одяг.
Бере, що ліпшого знайти лиш може:
До ніг чіпляє золоті остроги,
Свій меч, Мурглейс, привішує до боку,
Сідає на коня, на Тахебруна,
А вуйко Гвінемер держить присішки.
В сльозах там вздрів би лицарів чимало;
Всї кажуть: „Шкода нам тебе, наш пане!
Так довго був ти при дворі Карла,
Всї звали славним вояком тебе;
Той, що тобі придумав сю дорогу, —
Його й Карло великий не заступить!
Не зважив, видко, добре граф Роланд,
З якої ти могущої родини.
Бери і нас, — говорять далї — пане!“
А Ганелон: „Нехай вас Бог боронить!
Згинь сам я радше, чим хоробрих стілько.
Ви всї підіть у Францію солодку,
Поздоровіть від мене дома жінку
Мого друга, пера Пінабеля,
Й синка Балдвіна, — знаєте його.

Ідіть йому, як панови, все в поміч."
Та ось і шлях, — він так і почвалав.

XXVIII.

Ген ген високе дерево оливне.
Він взяв туди й настиг послів-поганців;
Чекав на нього тамки Бланкандрін.
Тай дотепно ж вони там розмовляли!
„Чудний Карло той! — каже Бланкандрін —
Апулію й Калабрію здобув,
Солоним морем в Англію поплив,
Здер там подушне для Петра святого,
Чогож йому у нашій ще землї?"
А Ганелон: „Такий вже зухвал вдав ся;
І де є той, котрий би з ним рівнав ся?"

XXIX.

Тут Бланкандрін: „Ще Франки дуже чесні.
Лиш їх графи, князї, що пану свому
Так радять, варті доброї догани.
Вони погублять і його і других."
„Не знаю, — каже Ганелон — хто инший,
Як не Роланд; та він діждеть ся ганьби.
От вчера рано — сїв володар в тїни,
Аж тут у панцирі іде сестрінок,
Що власне Каркасонію здобув,
Держить румяне яблоко в руцї.
На, гарний пане, — каже він, Роланд —
Даю тобі всїх королїв корони.
Спокутує він ще свою буту,
Бо дня нема, щоб не пускавсь на смерть.
Коли його хто вбє, в нас буде мир."

XXX.

А Бланкандрін: „Роланд не в міру лютий.
Він рад би цїлий світ завоювати,
Він рад би землї всї нараз добути.
З яким же-ж військом він докаже сього?"

„З французьким військом, — каже Ганелон —
Його всї люблять так, що й не опустять.
Він дав їм стілько срібла, злота, шовку,
Так много збруї, коний, мулів дав.
Роланда волї слухає й володар;
Роланд йому здобуде все по Схід.“

XXXI.

Так їхав Ганелон із Бланкандріном,
Аж і дали собі взаїмне слово,
Що будуть важити на смерть Роланда.
Так їхали гостинцями, шляхами,
Аж і під тисом стали, в Сарагоссі.
Там в тїни під ялицею було
Александрійським шовком вкрите крісло;
Там був король, Еспанії володар,
А з ним щось двайцять тисяч Сараценів.
Хоч би один сказав, хоч писнув слово, —
Такі цікаві всї на те, що вчують.
Се Бланкандрін їде вже з Ганелоном.

XXXII.

Йде Бланкандрін, перед царя ступає,
Держить за руку графа Ганелона,
Тай до царя: „Спаси тебе Аполлїн
І Магомет, що дав нам свій закон!
Твоє посольство до Карла сповнив я.
Карло лиш руки обі в гору звів,
Прославив Бога свого — тай кінець.
А се прислав тобі знатного родом
Барона з Франції — удалець він!
Від нього вчуєш ти, чи мир, чи нї.“
На те Марсіль: „Я слухаю, хай каже.“

XXXIII.

Граф Ганелон надумав ся гаразд,
Він починає мову дуже зручно,
Неначеб він у сьому майстер був.

Він каже так: „Хай Бог тебе спасе,
Тебе, достойний слави і пошани!
Переказав тобі Карло Великий,
Щоб ти приймив святу Христову віру;
Він пів Еспанії тобі дасть в ленні.
Колиж би ти не мав на се пристати,
Він силою візьме тебе, скує
І відведе в свою столицю, в Ахен,
А тамки суд назначить смерть тобі;
Умреш там серед ганьби та огиди.“
Король Марсіль настрашив ся до разу.
В руках він мав закутий в злото спіс:
Колиб не люди, був би вбив його.

XXXIV.

Король Марсіль зі злости аж мінив ся,
Аж деревищем спіса замахнув ся.
Коли се бачить Ганелон, за меч.
В два пальці з похви видобув його,
Тай так сказав: „Який ти гарний, ясний!
Гей, тай носив бо я тебе, носив
Такі часи на царському дворі!
Та щоб володар Франції не мовив,
Що я вмер сам один в чужій країні,
То заплатять тобі вже що найліпші.“
А всї невіри: „Не дамо їм битись!“

XXXV.

На просьби що найліпших Сараценів
Сів рад не рад Марсіль на свому кріслї.
Тодї каліф: „Ти обійшов ся зле,
Що Франка вбити замишляв; тиб радше
Його до краю вислухав уважно.“
„Збач, пане, — каже й Ганелон йому —
„Та я за все-все золото у Бога,
За всї маєтки вашої землї,
Я, поки жив, не затаїв би того,
Що цар Карло сказати раз велїв
Тобі, смертельний вороже його“

Пошивані александрійським шовком
Були на нім соболі, — він їх скинув
На землю, відки взяв їх Бланкандрін;
Однак меча з руки не випускає.
За ручку позолочану держить.
А всї невіри: „Се знатний барон!“

XXXVI.

До короля зблизив ся Ганелон
Тай так озвавсь: „Ти сердиш ся неслушно.
Та сеж володар Франції, Карло,
Сказав, щоб ти приймив Христову віру;
Він пів Еспанії тобі дасть в ленні,
А другий пай візьме його сестрінок,
Роланд, — лихий і гордий то сусїд.
Колиж би ти не мав на се пристати,
Він Сарагоссу облягати буде,
Він силою візьме тебе, скує,
В столицю, в Ахен прямо відведе.
Нї там тобі парадного коня,
Нї мула, щоб міг їхати, не буде;
Там посадять тебе на просту шкапу,
А суд прикаже — голову зрубати.
Отсе тобі й володарів є лист.“

XXXVII.

Почервонїв Марсіль зі злости-гнїву,
Переломив печатку, кинув віск.
Загляне в лист, а там таке стоїть:
„Карло, володар Франції, велить,
Щоб я згадав його печаль і гнїв
Ізза братів Базана і Базіля,
Котрих я стяв біля гори Гальтіль;
Щоб я післав йому каліфа-вуйка,
Коли спасати хочу душу в тїлї.
Інакше не полюбить він мене.“
От-тут і син Марсілїв обізвав ся:
„Ну, тай наплїв сей Ганелон дурниць.
Менї його! я справлюсь з ним як слїд“..

Лиш Ганелон се вчув, за меч хапає,
І в мить плечима спер ся о ялицю.

XXXVIII.

Король побрав ся відси до саду,
А з ним його найліпшії вазали.
Був там сивоголовий Бланкандрін,
Був Журфарет, його наслїдник-син,
І вуйко був каліф і инші вірні.
„Покличте й Франка! — каже Бланкандрін —
Він слово дав, що буде нам служити.“
На те й король: „Веди його сюди!“
Він пальцями узяв його за руку
Й веде його до короля в садок.
Тут сїй поганій зраді початок!

XXXIX.

„Мій гарний пане Ганелоне, — каже
Марсіль — я не розважно поступив,
Що вбити бравсь тебе в гніві великім.
Ось на тобі від мене сї соболї!
Вони звиш пять сот ліврів злотом варті;
Я завтра гарний викуп дам за них.“
„Нехай і так! — говорить Ганелон —
Хай Бог платить тобі за се добром!“

XL.

Тодї Марсіль: „Знай добре, Ганелоне,
Що я тебе любити щиро хочу.
Я рад би вчути дещо про Карла.
Ну, тай старий він, вже прожив свій вік;
Йому, як знаю, двісті лїт минуло,
Він стілько світа вже собою витер,
Своїм щитом відбив ударів стілько,
Пустив з торбами стілько королїв!
Коли-ж йому досить тих бойів буде?“
А Ганелон на те: „Карло не з тих!
Його хто раз лиш бачив і пізнав,
Той рад не рад казав: „Се бравий цар!“

Як не хвалив би я його, не славив,
Його честь, добрість висші наді все.
А хтож розкаже про його хоробрість?
Се Бог йому вже дав таку відвагу.
Яб скорше вмер, чим відступив його."

XLI.

Поганець каже: „Тим воно й дивнійш,
Що той Карло такий старий та сивий;
Йому, як бачу, двісті літ чи більш,
Він стілько світа вже собою витер,
Чи раз він копєм, спісом діставав,
Пустив з торбами стілько королів;
Колиж йому досить тих боїв буде?"
„Не бути сьому, — каже Ганелон —
Як довго лиш живе його сестрінок,
Котрому рівного нема під небом.
Хват і його товариш Олівер,
І пери всї, котрих Карло так любить,
І двайцять-тисячна дружина їх.
Карло безпечний, — хто йому страшний?"

XLII.

А Сарацен: „Воно-то тим дивнійш,
Що той Карло так побілів, посивів;
Йому, як бачу, двісті літ чи більш,
Він стілько світа витязем зійшов,
Він острим копєм стілько раз дістав,
Багатих королів так много вбив,
Так много їх у полї поконав;
Коли-ж йому досить тих боїв буде?"
„Не бути сьому, — каже Ганелон —
Як довго жити буде лиш Роланд;
Такого лицаря шукай по Схід!
Хват і його товариш Олівер,
І пери всї, котрих Карло так любить,
І їх дружина, двайцять тисяч Франків;
Карло безпечний, — хто йому страшний?"

XLIII.

„Мій гарний пане, Ганелоне, — каже
Король Марсіль — у мене-ж стілько війська,
Що кращого не бачити тобі.
Я можу тисячів чотири ста
Поставити на Франків і Карла.“
А Ганелон йому на те: „Не нині!
Ти втратив би своїх поганців много;
Тож кинь нерозум, хитрощів держи ся!
Даруй добра володареви стілько,
Щоб дивували ся йому всї Франки;
Закладників хоч двайцять, а пішли.
Король в солодку Францію поверне,
За ним пійде оддалеки сторожа,
А там, гадаю, буде й граф Роланд
І бравий та уцтивий Олївер.
Графи пропадуть, лиш менї повір,
А там пропаде і бута Карла,
Не схоче він вже воювати вас.“

XLIV.

„А якже ж, гарний пане Ганелоне,
Як міг би я Роланда вбити, як?“
А Ганелон: „Я можу се сказати.
Король сїзерським вивозом пійде:
За ним пійде оддалеки сторожа,
А в нїй богач Роланд, його сестрінок,
І Олївер, котрому він так вірить,
А з ними буде двайцять тисяч Франків.
Пішли на них сто тисячів своїх,
Хай заведуть відразу бійку з ними,
Трусливе військо Франків розібють.
Там жертвою не мало й ваших ляже,
Та опісля вже з ним зведеш борбу.
Не там, то тут не вимкнеть ся Роланд;
Ти матимеш хорошую побіду
І поки жив не вести-меш війни.“

XLV.

„Колиб Роландови зробив хто смерть,
В Карла не сталоб правої руки;
Він не зібрав би сил таких по вік;
Спочила би великая земля.“
Коли се вчув Марсіль від Ганелона,
Поцілував його й післав по скарби.

XLVI.

Марсіль сказав (щож мав казати більше?):
„Лиш той порадник добрий, що і певний,
Щоб наш Роланд був, присягай на зраду!“
А Ганелон: „Хай буде так, як хочеш.“
Присяг на святощі меча Муглейса,
Свою повинність потоптав ногами.

XLVII.

Був там стілець зі слонової кости.
На нім велить Марсіль покласти книгу
З законом Магомета й Тервагана.
На сю присяг еспанський Сарацен,
Що як лиш здибле де Роланда в бою
Побє його з дружиною на певне,
А вдасть ся, то й Роланда тамже вбє.
А Ганелон: „Хай буде так, як хочеш.“

XLVIII.

Тут виступив поганець Валдабрун,
Що то виховував царя Марсіля;
Всміхаєть ся і так до Ганелона:
„Приймай сей меч, ледви в кого є ліпший.
Ся ручка стоїть тисячу мангунів;
Тобі її по приязні даю,
Коб лиш зробив так, щоб барон Роланд
Попав ся нам в нечисленній дружині!“
„Гаразд!“ — сказав на те граф Ганелон.
Нуж цілуватись в бороди і лиця.

XLIX.

Тут приступив поганець Кліморін,
Всміхаєть ся і так до Ганелона:
„Приймай сей щит, ледви уздриш де кращий,
Коб тільки нам як-небудь допоміг
Позбавити Роланда чести раз“.
„Гаразд!“ — сказав на те знов Ганелон.
Нуж цілуватись в лиця і уста.

L.

А там прийшла й цариця Брамімунда
І так до графа: „Дуже вас люблю,
Бо вас хвалять мій пан і всї вазали.
Се вам для жінки пара брансолет:
Самі яхонти, аметисти, злото,
Що варті більше всїх маєтків Риму,
Яких не мав нїколи й ваш володар“.
Він взяв їх і в кишенї заховав.

LI.

Король післав за скарбником Малдвізом.
„Чи вже готові дари для Карла?“
„Досить їх, — каже той — досить їх, пане.
Сїм сот верблюдів з золотом і сріблом,
І в заклад двайцять найзнатнїйших душ“.

LII.

Цар поклепав по плечах Ганелона,
І так сказав „Тай бравий бо ти й мудрий!
Гляди-ж, про свій спасительний закон,
Не відверни від нас нїколи серця!
Я дам тобі велику міць добра,
З арабським злотом щирим десять мулів.
І стільки-ж братимеш по всї роки.
От тут тобі й від міста мого ключі.
Віддай Карлови се добро велике,
А там вкажи мінї Роланда, прошу.
Коб лиш його у вивозї заскочив,

То вже пійду з ним у смертельний бій".
А Ганелон: „Загаявсь я мабуть."
Сів на коня і рушив у свій путь.

LIII.

Володар рушив у свою столицю;
Походом він прибув у город Галн,
Котрий здобув і знищив граф Роланд.
Сто літ стояв він з того дня в руїнах.
Цар жде вісток від Ганелона й дачки
З великої еспанської землі.
З зорею, ранним ранком, скоро світ
Граф Ганелон добив ся до кватири.

LIV.

Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав Службу,
Став на траві зеленій під шатром.
Був там Роланд, був бравий Олівер,
Був там князь Найм, було чимало й инших.
Йде й віроломний зрадник Ганелон
І починає хитру-хитру річ,
Він так цареви: „Бог тебе спаси!
От тут тобі й від Сарагосси ключі,
А там привіз тобі маєтків силу
І двайцять душ, — кажи їх берегти.
Та ще-ж бо каже цар Марсіль, щоб ти
Не зливсь на нього, що нема каліфа;
Бо сам я бачив се на власні очи,
Як тисячів чотириста оружних,
А все в кольчугах, все в шеломах щільних,
При злотоглавих, різаних шаблях,
Його до моря провожали враз.
Вони Марсіля кинули, щоб тільки
Христового закона не приймати,
Не ісповідувати по неволі.
Так ще-ж бо миль чотири не вплили,
Коли заскочила їх буря з вітром;
Всїх затопила, — вже їх не побачиш.

А що король Марсіль, так той, вір пане,
Прибуде у твоє французьке царство
І там прийме той сам закон, що в тебе.
У нього руки звязані, — він твій...
Він з рук твоїх прийме еспанське царство.“
Король на те: „Так дякувати Богу!
За те, що справивсь, гарний дар дістанеш.“
Посеред військ заграло тисяч труб;
Зняли ся Франки, злаштували коні,
Пославсь їм шлях у Францію солодку.

LV.

Карло Великий знищив край еспанський,
Взяв кріпости, поруйнував міста,
А там рішив: оттут кінець війні!..
Карло в солодку Францію вертає.
Вбив граф Роланд у землю хоругов,
Сторчить вона на пригорі ік небу,
А Франки стали навкруги постоєм.
. . . . . .
. . . . . .
Рядами йде погане кінне військо,
Іде панцирне збитими рядами,
В шеломах щільних; ясний меч при боці,
На шиї щит, а списи в поготові.
Затрималось воно на горах в лісї;
Їх триста тисяч тамки світу жде,
А Франкам, горе, хоч би в здогад зрада!

LVI.

Минув ся день, настала темна ніч.
Заснув Карло, могущий наш володар.
Йому і снить ся, наче-б він в сізерськім
Був вивозї та ясеневий спіс
В руках держав. Аж тут граф Ганелон
Як вихопить його, об землю вдарить!
Спіс розлетівсь тріскамн аж під небо.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудивсь.

LVII.

А потім снить ся ще йому, що десь
Його у Франції, в столиці, в Ахен,
Медвідь вкусив у праве рамя люто.
Глядить, аж тут і леопард з Арденів
Біжить до нього, мечеть ся завзято;
В тім вибігає з салї спорий пес,
На вискоки примчав ся до Карла,
Медведеви відгриз він праве вухо,
А там, гнївний, узявсь до леопарда.
„Що за страшна борба!“ — говорять Франки.
Не знають, хто ще верх над ким візьме.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудив ся.

LVIII.

Минулась ніч; ось зайнялась зоря.
Володар їде гордо на коні
Посеред військ і бачним водить оком.
„Пани барони, — каже цар Карло —
Чи бачите вузкий сей просмик? Радьте-ж,
Кому лишатись поза нами з військом?“
„Роландови, — говорить Ганелон —
Та-ж хоробрійшого нема вже в тебе.“
Вчув се король, поглянув грізним оком
Тай так промовив: „З тебе справжній чорт;
Тай вічний гнїв вселив ся в твому тїлї.
А хто-ж передню поведе дружину?“
А Ганелон: „Ожер, наш данський лицар;
Бо й хто-ж з баронів справить ся з тим краще?“

LIX.

Коли почув про вибір граф Роланд,
Промовив, як на лицаря пристало:
„Тобі, пан-отче, лиш любов я винен
За те, що вибір твій упав на мене.
За те-ж пан Франції, король Карло,
Не втратить — зараз се сказати можу —
Ручного нї парадного коня,

Ні до їзди призначеного мула,
Ні огера, ні коника з під шлиї
Скорійш, ніж меч мій не дібє торгу.“
А Ганелон додав: „Ти правду кажеш.“

LX.

Коли почув про вибір граф Роланд,
Він так, гнівний, промовив до вітчима:
„Ой трусе, трусе кепської породи!
То ти гадав собі, що може в мене
Так рукавиця випаде із рук,
Як палиця перед Карлом у тебе?“

LXI.

„Володарю, — сказав барон Роланд —
Дай лук мені, котрий в руці держиш;
Докір на мене, сподіюсь, не впаде,
Що випав він мені на землю з рук,
Як в Ганелона палиця твоя.“
Схилив, понурив голову володар;
Він гладить бороду, він крутить вуси,
В очах не в силі довше скрити сліз.
Оттут князь Найм зближаєть ся до нього —
Ледви хто був вірнійший при дворі —
І так до короля: „Ти чув як слід.
Роланд хоробрий, бачиш, дуже лютий;
Йому припало йти за нами з військом,
А деж є той, щоб відказав ся тут?
Тож дай йому вже раз напнутий лук
І вибери йому дружину гарну.“
Король дав лук, Роланд його приймив.

LXII.

Сестрінка свого кличе наш володар:
„Мій гарний пане, каже, знаєш що?
Тобі я лишу половину війська.
Бери його, безпечний будеш з ним.“
„Не вчиню сього, — каже граф — хай Бог

Побє мене, як скривджу кров свою.
Візьму лиш двайцять тисяч бравих Франків;
Ти вивозом собі безпечно йди,
Нікого, поки я живу, не бій ся."

LXIII.

Сів на коня хоробрий граф Роланд...
За ним іде товариш Олівер,
Іде Жерін і сміливий Жерер,
За ними Беренгер, Отес, Сансун,
Старенький Анзеїс ідуть за ними
І лицарський Жерарт із Руссілону.
Прийшов сюди і можний князь Гайфер.
„Піду і я, — говорить граф Валтер —
Роланд мій пан, Роланда не покину."
Ті двайцять тисяч лицарів дібрали.

LXIV.

З далека кличе граф Роланд Валтера:
„Візьми з собою тисяч наших Франків
І обсади всї просмики, всї гори,
Щоб цар не втратив нї одного з наших."
„Для тебе все зроблю," — сказав Валтер.
Взяв тисяч Франків з Франції з собою.
Розсїяв їх по просмиках, по горах;
Уступить він хиба на знак трівоги,
Сїм сот мечів на знак трівоги блисне.
Сьогодня Алмаріс, король Белферну,
Готовить їм страшний, пагубний бій.

LXV.

Високі гори, темнії яри,
І сірі скали й просмиків без ліку.
З великим трудом Франки йшли за дня,
Пятнайцять миль вокруг лунав їх гомін.
Зближились до Великої Землї;
Ось і Гасконія, земля Карлова.
Згадав тут кождий власні ленна й добра.

Дівчат і гарних жіночок згадав,
Згадав, заплакав з туги-жалю кождий.
У всіх трівога, більша ще в Карла:
В Еспанії лишивсь його сестрінок!
Карло не в силї скрити сліз у тузі.

LXVI.

Лишила ся в Еспанії дружина,
Дванайцять перів, двайцять тисяч Франків;
Не лячно їм, ні смерть їм не страшна.
Вертаєть ся до Франції володар,
Вертаючи, плащем лице закрив.
Зрівнав ся з ним князь Найм і промовляє
До короля: „І відки ся журба?“
Карло на теє: „Кращеб не питав ти!
Як не зітхати в сім великім жалю?
За Ганелоном Франції не бути.
Сю ніч я мав небесний сон. Приснилось,
Що він сей спіс в моїх руках зломив.
Сеж він сестрінка вибрав до сторожі,
А я й лишив його в чужій країні.
Коли й Роланда втрачу, Боже мій,
Ніхто менї його вже не заступить“.

LXVII.

Не в силї скрити сліз Карло Великий.
Сто тисяч Франків смуток чують з ним.
Так банно всім, так тужно за Роландом.
Спродав його зрадливий Ганелон,
Взяв пишний дар в невірного царя,
Набрав одежі, злота, срібла, шовку,
Верблюдів, мулів, коний, львів набрав.

LXVIII.

Марсіль позвав з Еспанії баронів,
Всіх полководців і графів, князів,
Емірів і синів своїх комтурів.
В трьох днях зібрав їх кругло триста тисяч

І в Сарагоссі бубнити звелів.
Ген, ген на вежу ставлять Магомета;
Поганці славлять там його і молять,
А потім мов на взаводи спішать
Верхи на конях, горами, ярами.
Аж глянь! — французькі хоругви сторчать:
Се йде сторожа, в ній дванайцять перів.
Гай, гай, без бою тут не обійтись!

LXIX.

Зближаєть ся сестрінок до Марсіля
На мулі, поганяючи ціпком;
Всміхнув ся любо й так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, тілько в тебе служу,
Зазнав для тебе стілько горя й бід,
І стілько в полі вже придбав побід...
Дай в леннї честь менї — з Роландом битись.
Сим копєм острим я пробю його;
При помочи ласкавій Магомета
Цілій Еспанії свободу дам
Від піренейських гір по Дірестан.
Карло охляв — з Карлом присіли й Франки.
Ти поки жив не знатимеш війни".
Марсіль йому подав лиш рукавицю.

LXX.

Коли сестрінок рукавицю взяв,
Він гордим словом так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, дар се не малий!
Назнач менї й дванайцять ще баронів,
Із ними я побю дванайцять перів."
Тут зголосив ся перший Фалзарон,
Марсілеви він братом доводив ся.
Ходімо оба, гарний пане! — каже —
„Будь там, що буде, розпічнемо бій,
Карлових військ великую сторожу
Нам суджено розбити й розібєм."

LXXI.

А там озвав ся й Корсаблїс, король
З Берберії, свідущий хитрих штук.
Озвав ся й каже як вазал хоробрий:
Не буду трусом за все злото в бога!"
З Бріганту Малпріміс прудкий прискочив
І загудів знов так перед Марсілем:
„Я также тіло в Ронсеваль несу,
А де стріну Роланда, там і вбю."

LXXII.

Був там один емір із Балагету.
Стан благородний, гарний, гордий вид,
А сяде в повній збруї на коня,
У двоє кращий і пишнїйший стане.
Той вдачею лицарською прославивсь;
В Христовій вірі був би він бароном.
Він так перед Марсілем гомонїв:
„Я также тіло в Ронсеваль несу;
Знайду Роланда — смерть йому нехибна,
І Олїверови і перам смерть!
Всї Франки згинуть серед ганьби й муки.
Карло Великий знемощів, постарівсь;
Махне рукою він на сю війну
І лишить нам Еспанїю в спокою."
Король Марсіль подякував за слово.

LXXIII.

Був там і мавританський полководець,
В Еспанії над зрадниками зрадник.
Перед Марсілем так чванить ся він:
„І я дружину в Ронсеваль веду.
Щитів і спісів двайцять тисяч в мене;
Коб лиш зустрів Роланда, смерть йому.
Не буде дня в Карла, щоб він не плакав."

LXXIV.

Був граф Тургіс там з міста Туртелюзи,
Було-ж те місто власністю його.

Бажаючи всім християнам згуби,
Він з иншими перед Марсілем став
І так до нього: „Не жури ся! — каже —
Наш Магомет то не святий Петро;
За службу він віддасть нам честь у бою.
Я йду на Роланда в Ронсеваль;
Його від смерти не спасе ніхто.
Чи бачиш меч? Який міцний він, довгий!
Я з Дурендалем зміряю його.
Котрий з них верх тоді візьме, почуєш.
Здадуть ся Франки нам на ласку, згинуть!
Старий Карло діждеть ся смутку й ганьби
І не пишатись більш йому в короні.“

LXXV

І Сараценець Ескреміз там був —
Володар, пан валтерньскої землї.
З юрби він так перед Марсілем править:
„Я в Ронсеваль іду буту смирити;
Знайду Роланда — голову положить.
Положить голову і Олївер,
І перам всім судилось полягти.
Як згинуть Франки, Франція в сирітстві;
Карло собі вазалів не знайде.“

LXXVI.

А там іде й невірний Естурганц
З товаришем своїм Естрамарізом —
Два зрадники, яких не бачив світ
„Ходіть, панове, — каже їм Марсіль —
Пійдете оба в ронсевальський вивіз;
В порядку військо вести поможіть.“
Вони на те: „Ти лиш розказуй, пане!
Йдем на Роланда і на Олївера;
Ніхто від смерти перів не спасе.
Мечі в нас добрі й острі, — ті мечі
В червоній крови ми закрасимо.
Всїх Франків смерть візьме, Карла жде туга.
Велику Землю в дарі віддамо

Тобі, наш пане. Сам прийдеш, побачиш!
Ми в дарі ще й Карла тобі дамо."

LXXVII.

Сюди з Сібіллї й Маргаріз надбіг;
Ту землю він держить по беріг моря.
Його краса для всїх жінок принада.
І деж є та, якаб не спаленїла
На вид його й не усміхнулась в мить?
А лицар був, як мало хто з невірних.
Він крізь юрбу пропхавшись, гомонїв
Оттак цареви: „Не жури ся, пане!
Я в Ронсеваль пійду, убю Роланда,
З життєм втекти не встигне й Олївер.
Дванайцять перів здибле люта смерть.
Чи бачиш меч, мій злотоглавий меч?
Ще нинї кров його вкрасить червона.
Погибнуть Франки, Францію жде ганьба.
В Карла, котрому борода цвите,
Не буде дня без горя і журби.
А через год ми й Францію здобудем.
Тодї спічнем на замку в Сент-Денї."
Король йому лиш поклонив ся низько.

LXXVIII.

Вкінцї виходить і Хернубль з Мунїгри —
Волоссєм землю замітати міг би.
Він граючи ся тягарі підносить,
Які двигнути мулам трьом не в силу.
В тім краю, кажуть, відки він приходить,
Не світить сонце, нї земля не родить,
Нема дощів там, не паде роса,
Там камінь чорний, білого й нема.
А дехто каже: там чорти живуть.
„Є в мене добрий меч, — озвавсь Хернубль —
Зачервонить ся він у Ронсевалї.
Коли стріну Роланда по дорозї,
І не убю, будь я брехун по вік!
Візьме мій меч над Дурендалем верх!

Жде Франків смерть, а Францію сирітство".
Знімають ся усї дванайцять з місця,
Знімаєть ся сто тисяч Сараценів,
Всї загрівають ся, до бою рвуть ся,
В сосновий бір оружитись ідуть.

LXXIX.

На кождім з них є сараценський панцир,
По більшій части кутий в Сарагоссї;
У кождого шелом тугий, потрійний,
Сталевий меч — вієнська славна сталь,
Порядний щит і валентійський спіс,
Червоні, білі й синї хоругви.
Всї зсїли з мулів і з парадних коний,
В густих рядах всї на воєнних їдуть.
Був ясний день, світило пишно сонце,
Полискувала ся до сонця збруя,
Щоб краще йти, заграли в тисяч труб;
Пішла така луна, що й Франки чують.
„Здаєть ся, друже, — каже Олївер —
Що з Сараценом випаде нам битись."
„Дай Боже, — відповів йому Роланд —
Постояти нам тут за короля.
За свого пана треба наразитись
На всю біду, на спеку і мороз,
А хоч би душу й тїло положити.
Хай кождий лиш глядить, щоб добре бив,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
За нами правда, за невірним зрада.
Я злого прикладу не дам нікому."

LXXX.

Став Олївер на шпилечку гори,
Глядить на право, луг зелений бачить,
А лугом тим погане військо йде.
„Товаришу, — промовив до Роланда —
З Еспанії такий тут чути гомін!
Що там шеломів, панцирів мигоче!
Мабуть не радість Франків жде від них.

Знав добре се зрадливий Ганелон
Тоді, як вибрав нас перед Карлом.“
А граф Роланд: „Мовчи бо, Олівере!
Ні слова більше, — він мені вітчим!“

LXXXI.

Став Олівер на шпилечку гори,
Докладно бачить він еспанське царство,
Докладно бачить хмари Сараценів.
Горять шеломи злотом-самоцвітом,
В огні сталені панцирі блискочуть,
Полискують щити і списи й копя,
А стягів, полків годі й почислити.
Така їх сила-безліч там була,
Що Олівер аж сам забув ся з дива.
З верха гори до Франків збіг він живо,
Прийшов до них і все їм розповів.

LXXXII.

„Так много — каже Олівер — невірних,
Як я їх бачив, вже не вздрить ніхто.
Сто тисяч буде щитоносців там,
А всі в шеломах, в панцирях блискучих;
Блищать в них бурі копя й довгі списи.
Жде січа нас, якої не було.
Нехай вас Бог кріпить, пани барони!
Щоб не побили нас, держіть ся поля!“
А Франки кажуть: „Горе трусам всім!
Хочаб іти на явну смерть, ходім!“

LXXXIII.

„Поганців много, — каже Олівер —
А наших Франків, бачу, мало дуже.
Гей, затрубіть хиба, Роланде друже!
Карло почує й вернеть ся тепер.“
На те Роланд: „Не мудроб я зробив;
В солодкій Франції позбув сяб слави.
Волю що сил рубати Дурендалем,

Хоч би по злоту ручку кровю сплив.
На горе зрадники прийдуть в сей вивіз.
Я ручу вам, їх жде нехибна смерть."

LXXXIV.

„Гей затрубіть на Оліфанті, друже!
Карло почує й вернеть ся ще з військом."
На те Роланд: „Хай Бог мене боронить,
Щоб я свій рід неславою покрив,
Щоб сорому я Францію набавив!
Ні, я волю рубати Дурендалем,
Отсим мечем, що тут при боці висить;
Побачите, се вістрє кров сполоче.
На лихо постягали ся поганці;
Я ручу вам, всї смерти поживуть!"

LXXXV.

„Гей затрубіть на Оліфанті, друже!
Карло йде саме вивозом, почує.
Я ручу, Франки вернуть ся іще".
„Хай Бог боронить, — каже граф Роланд —
Щоб мав сказати хто з людий, що я
Трубив із боязні перед невірним.
Моїх батьків не стріне сей докір!
Коли вже раз пійду в завзятий бій,
Я тисяч сїм сот раз мечем ударю.
Кров попливе по вістрі Дурендаля.
Хоробрі Франки теж до бійки добрі;
Ніщо від смерти не спасе Еспанців."

LXXXVI.

„Який тут сором?" — каже Олївер.
„Я-ж бачив сам еспанських Сараценів.
Вони собою вкрили гори й доли,
Засїяли поляни і поля.
У тих чужинців є велике військо,
А щож у нас? Дружинонька мала."
На те Роланд: „За теж завзяття більше.

Хай Бог і ангели мене боронять,
Щоб через мене Франція втерпіла.
Яб мав дожити сього? Краще вмерти!
Хто добре бєть ся, в ласках у Карла.“

LXXXVII.

Роланд хоробрий, Олівер розсудний,
В обох відвага не аби-яка;
Хто з них у збруї раз сів на коня,
Будь там і смерть йому, не вийде з бою.
Ґрафи хоробрі й горді їх слова!
В завзятті їдуть зрадники поганці.
„Роланде, — каже Олівер — дивись!
Вже й маєш їх, а наш Карло далеко,
Бо затрубити ти не ласкав був.
Колиб Карло тут був, не малиб шкоди.
Гляди-но там, де сей еспанський вивіз;
Чей бачиш? Гей, смутна дружина наша!
Хто в сїй дружинї є, не буде в другій“
„Не лихослов так!“ — каже граф Роланд.
„Злий серцем, хто у груди боязнь носить.
Ми сміливо на сьому місцї станьмо,
Бо тут нам бій почати, тут нам битись!“

LXXXVIII.

Коли Роланд уздрів, що буде бій,
Він відважнїйший став від льва і тигра.
Взиває Франків, кличе Олївера:
„Лиши сю мову, — каже — друже-брате!
Володар, що сих Франків нам лишив,
Він двайцять тисяч що найлїпших вибрав;
Був певний, що нема між ними труса.
За свого пана і найбільше лихо
Перетерпіти треба — студінь, спеку,
А хоч би й кров пролити й трупом впасти.
Є в тебе спіс, є в мене Дурендаль.
Мій добрий меч, Карловий гарний дар;
Коли помру, новий властитель скаже
Колись про нього: „В добрих був руках“.

LXXXXIX.

Тут де не взявсь Турпін архієпископ.
Острогами коня бє, мчить ся полем,
Скликає Франків і говорить так:
Лишив нас тут Карло, пани барони!
Хороша й смерть за свого короля.
Христову віру вам спасати нині
В борбі, — без неї вже не обійтись,
Бо чейже бачите вже Сараценів.
Тож сповідайтесь, Богови моліть ся,
Спасення ради я вас розрішу.
Хто вмре, блаженним мучеником буде,
У рай пійде, в раю вінець здобуде".
З коня зсів кождий, ниць паде на землю.
Благословить Турпін всїх в імя боже,
А за покуту каже лиш боротись.

XC.

З землї на ноги Франки всї знялись,
Опрощеннє гріхів усї приймили
Й благословенство боже з рук Турпіна.
На скоропадні конї посїдали,
Узброєні, як лицарям і слїд.
До бою всякий з них готовий був.
А граф Роланд озвавсь до Олївера:
„Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
Що всїх нас тут ізрадив Ганелон.
Взяв він за те маєтки, злото в дарі,
Однак Карло пімстити нас повинен.
Король Марсіль зробив собі з нас торг,
Та ми йому мечем і сплатимо."

XCI.

Роланд еспанським вивозом несеть ся
На борзому конї, на Вейлантіфі,
Цїлий у збруї — гарно в нїй йому!
В руцї барон тримає спіс пальмовий,
Що вістрєм к' небу звернений тремтить,

А хоруговка біла аж сліпить,
Аж по руках кутаси злоті бють.
Сам пишний, пишний! Вид погідний, ясний.
Слідом за ним його товариш їде.
Спасителя в Роланді бачать Франки.
Завзято він глядить на Сараценів,
На Франків дивить ся він чемно й любо,
Ввічливим словом промовляє так:
„За легкий хід у вас, пани барони.
Невіри ті прийдуть собі по згубу!
Нас нині жде богате й гарне жниво;
Не мав такого ні один король.“
Сказав, а тут і вороги вже близько.

XCII.

„По що тут слів?“ — говорить Олівер.
„Коли не ласкав був ти затрубити
На Оліфанті, не спасе Карло.
Не знає добрий, тож не винен тому.
Тих, що далеко суть, винити годі.
Тож далі наперед, пани барони!
Галоп що сили, з поля не вступайтесь!
Я, пробі, молю вас, кріпіть ся духом
І все платіть ударом за удар.
На тямці майте все Карлове гасло.“
А тут і Франки як не закричать!
Хтоб чув той крик, те „монжуа“ хтоб чув,
Пізнав би тут-же їх лицарську вдачу.
І знову в путь. А як відважно, Боже!
Острогами що сили коний бють,
Щоб швидше битись; що-ж робити мають?
Та Сарацени также не злякались,
Вже з Франками стрічають ся невірні.

XCIII.

Поперед війська їде на коні
Свояк Марсілів Аелрот, сестрінок,
І з наших Франків так собі кепкує:
„Тепер вам з нами зміритись, нікчемні!

Хто мав спасати вас, той вас ізрадив.
Дурак ваш цар, котрий вас тут лишив!
Утратить славу Франція солодка,
В Карла не стане правої руки".
Коли се вчув Роланд, спахнув зі слости,
Острогами коня ударив; кінь
Пігнав що духу. Граф, як влущить спісом,
На скрізь йому пробив і щит і панцир;
Прошибши грудь і поломивши кости,
Хребетну кість від спини відділив
І душу з тіла вигнав спісом геть.
А вдарив так, що труп схитнувшись впав
На цілий спіс далеко від коня;
Зробило ся з одної шиї дві.
Не призабув Роланд йому сказати:
„Так, драбе, гинь отут! Карло не дурень,
Ніколи зради не любив і славно
Зробив, що вислав нас сюди, в сей вивіз:
Не втратить слави Франція солодка.
До бою Франки! Сей удар вже наш.
За нами правда, зрада за поганцем!"

XCIV.

Був тамки князь, що звав ся Фалзарон;
Король Марсіль і він — то рідні браття.
Він в Атліоні й Балбіоні правив, —
Гільтай, яких під небом не було.
У нього так широко між очима,
Що спорої пів стопи там пішлоб.
Коли зобачив смерть сестрінка свого,
З юрби сердитий вийшов сам один,
Гукнув своє погане гасло й Франків
Згірдливими словами привитав:
Утратить славу Франція солодка!"
Вчув Олівер се, гнївом закипів,
Острогами коня що сили вдарив,
І справивсь як баронови ялось:
На прах розбив йому і щит і панцир;
По деревище вів ся спіс у тіло.

Бездушний труп впав стрімголов з сїдла.
Глядить на землю, бачить, як той вєть ся,
Глядить і гордо так до нього каже:
„Не лячно нам твоїх погроз, ледащо!
До бою Франки! Тут побіда наша!“
Знов клич Карла лунає: „Монжуа“.

XCV.

Був і король там — Корсаблїсом звали,
З Берберії, з далекої країни.
До Сараценів він озвав ся так:
„Ми вийдемо побідно з сього бою.
Дивіть на Франків, — дуже їх там мало,
Страхати ся не маємо чого.
Карло й одного не спасе від смерти,
Бо нинї всїм їм суджено умерти.“
Зачув сю річ Турпін архієпископ.
Ворогувати він не вмів нїколи,
А тут коня острогами вколов,
Пійшов завзято, сміливо на нього.
Розтріскав щит йому, розбив і панцир,
Свій спорий спіс втопив йому у тїлї.
А вдарив так, що смерть ним захитала,
На спіс далеко труп на шлях упав.
Турпін глядить, як шибеник той вєть ся,
Глядить і в слїд за ним промовив так:
„Невірний трусе, ти брехню говориш!
Наш пан Карло за нами все обстане,
Не в гадцї нашим Франкам утїкати.
А вам нї кроком дальше не пійти,
Бо всїх вас, кажу вам, чекає згуба.
Рубайте Франки, не щадїте рук,
Удари перші — наші, слава Богу!“
І знов лунає в полї: „Монжуа“.

XCVI.

Бивсь з Ангелером Малпріміс з Брігалю.
Щит не поміг йому нї за денара.
Стовк галку Енгелер йому з хрусталю

На части дві, — одна на землю впала.
Пробив і панцир до самого тіла
І острим спісом грудь прошиб на скрізь.
Поганець тут же впав на місці трупом,
Невірну душу в пекло чорт поніс.

XCVII.

Жерер товариш взяв ся до еміра,
Щит потрощив йому, розбив і панцир,
Свій добрий спіс загнав у серце так,
Що геть його прошиб. На цілий спіс
Далеко смерть ним кинула на поле.
„Тай славно-ж бють!“ — промовив Олівер.

XCVIII.

А князь Сансун побив ся з Алмазуром,
Цвітистий щит у позолоті ламле.
І сильний панцир не поміг невірі.
Сансун пробив печінку, лехкі й серце,
Не дбав, чи буде лютий хто, чи ні.
Турпін сказав: „Отсе мені барон!“

XCIX.

І Анзеїс пустив ся на коні
На стрічу Тургісови з Туртелюзи,
Розбив йому понизше галки щит
І поломив на нім подвійний панцир.
Сталевий спіс він так загнав у тіло,
Що вістрє геть на скрізь єго прошило,
Що труп на цілий спіс далеко впав.
„Сей славно вдарив!“ — граф Роланд сказав.

C.

Гасконець Енгелер з Бордо коня
Острогами бє, поводи пускає,
У бій пійшов з валтернським Ескремізом.
На кусні щит розбив йому на шиї
І відорвав від панцира візір.

Так між два ребра вимірив у груди,
Що той з сїдла упав на землю трупом.
А там сказав ще: „Ти прийшов по смерть".

CI.

Валтер допав невіру Естурганца,
Так в край щита вцїдив, що той розпав ся
На части дві — червону й білу часть;
У панцирі всї защіпки порвав,
А острий спіс втопив так зручно в тїлї,
Що впало з борзого коня пробите.
Валтер сказав: „Тепер шукай защити!"

CII.

А Беренгер допав Естрамаріза,
Розбив на ньому панцир, щит зломив
І вістрєм спорий спіс у тїло вбив.
Він трупом впав, як тисяч Сараценів.
З дванайцяти вже десять перів впало,
В живих осталось всего тільки двох. —
Граф Маргаріз остав ся і Х-рнубль.

CIII.

Тай бравий лицар вдав ся Маргаріз!
Красавець був, силач, меткий і жвавий.
Шпигнув коня, на Олївера вдарив,
Стовк на щиті у нього злоту галку.
Ось-ось і бік пробє йому вже спісом!...
Та Бог так дав, що не влучив його;
Спіс розколов ся, не займивши тїла.
Він далї йти, — не спинював нїхто.
В трубу заграв, щоби зібрати своїх.

CIV.

Скрізь, де не глянь, лютує сильний бій.
Ба й граф Роланд не криєть ся за других;
Вдаряє спісом, поки служить спіс,
Аж і зломивсь з пятнайцятим ударом.

Тоді хватив за меч, за Дурендаля,
Вколов коня й пустив ся на Хернубля.
Розбив шолом брилянтами світючий,
Ростяв йому волоссєм вкриту чашку,
Розтяв на двоє і лице з очима,
З густими защіпками панцир ясний,
Враз із грудьми від шиї аж по бедра,
Враз із сідлом, що злотом мерехтіло.
Меч опинив ся що-йно на коні,
Ще й там хребет розтяв, усім на диво.
Граф, трупи два в траву зелену вклавши,
Сказав: „По лихо ти приходиш, трусе!
Ваш Магомет вам тут не допоможе,
Ні в бою драб такий не переможе.“

CV.

По боєвищі їде граф Роланд
З мечем в руці, що славно тне й рубає
І много страт наносить Сараценам.
Хто бачивби, як клав за трупом трупа,
Як по землї плила червона кров,
Зрошаючи у нього руки й панцир,
Його коневи гриву й лопатки!
І Олївер не лїнував ся бити,
І кождий пер не мав чого стидатись.
А Франки теж як слїд вдаряють, бють ся..
Невірні гинуть, инші в болях вють ся.
Архіепископ каже: „Слава нашим!“
Знов клич Карла лунає: „Монжуа!“

CVI.

По боєвищі мчить ся Олївер,
Спіс потрощив, в руці лиш деревище.
Поміряв ся з невірним Малеоном.
Пробив у нього злотоцвітний щит,
Пробив і вибрав з лоба очі й мозок,
Що так і виливсь там йому під ноги.
Поклав на сімсот трупів ще одного,
В кінці Турґіса й Естрагуза вбив.

Зломив свій спіс, оставсь лиш кусень в жмені.
„Що діеш, друже?“ — каже граф Роланд.
„На що в сім бою палиця здала ся?
В зелізі, в сталі сила вся тепер.
А деж твій меч, що зветь ся Гальтеклєр,
А рукоять зі злота і хрусталю?“
„Не встиг добути, — каже Олівер —
Бо за ударами часу не стало.“

CVII.

Пан Олівер добув меча вкінці,
Як сього друг Роланд бажав собі.
З мечем в руці як лицар пописав ся.
Ударивши Юстина з Валь-Ферре́,
На двоє лоб розсік йому і грудь
Заховану за дамасценський кирас:
Розтяв сідло, що злотом і каміннєм
Аж капало; в коня хребет розтяв
І положив на лузі пару трупів.
На те Роланд: „Тепер ти брат мені“!
Володар рад нам за такі удари.“
Знов „монжуа“ гремить зі всіх сторін.

CVIII.

Ось граф Жерін на конику-каштанку,
І друг його Жерер на Пассесерві.
Вкололи коний, поводи пустили
І вдарили на Тімозеля оба.
Один бє в щит, а другий в панцир бє,
Аж вищербивши спіси в тілі, трупа
Щитом у чорну борозну зіпхнули.
Лиш того не повім я, бо не чув,
Хто з них обох при тім зручнійший був.
Був там Бірделів син, Еспреваріз;
В нім Енгелер з Бордо втопив свій спіс.
Турпін убив там мага Сільореля,
Що завдяки своїй магічній штуці
І в пеклі вже з Юпітером бував.
„Позбулись ми його!“ — Турпін сказав.

На те Роланд: „Поконаний вже клятий!
Отсе удар був, Олівере брате!“

CIX.

Між тим крівавий бій лютує далї,
З обох сторін падуть важкі удари,
Один ударить, другий відібєть ся.
А що там спісів зломаних, у крові,
Що прапорів і хоругвів подертих,
Що Франків в цвіті літ пожило смерти!
Не бачити їм матерів, жінок,
Нї Франків тих, що з вивозї їх ждуть.

CX.

Карло Великий зажуривсь, заплакав.
Та що їм з того? Помочі не буде.
Зле прислуживсь їм Ганелон, коли
Спродати їх у Сарагоссу вибравсь.
Наложить горлом він за те, життєм!
Його суд в Ахен вішати прикаже,
Його і трийцять свояків його,
Хоч смерти з них не сподївавсь нїхто.

CXI.

Страшний, завзятий бій лютує далї.
Роланд і Олївер хоробро бють ся,
Турпін звиш тисяч раз уже ударив,
Стають до бою й пери без вагання,
І Франки бють ся, — скрізь іде борня.
Падуть сотки і тисячі невірних.
Хто не втече, той смерти не мине:
Рад чи не рад прощаєть ся з життєм.
І Франки тратять лицарів найкращих;
Батьків, рідні не бачити їм вже,
Як і Карла, що в вивозї їх жде.
А в Франції зняла ся грізна буря:
За громом грім вдаряє, вихор виє,
Дощ, град паде без міри, без кінця,

І блискавки короткі часто грають,
І замітно земля трясеть ся всюди:
Від Сен-Мішель ді Періль аж до Сени,
Від Безансона до Віссантських брам
Шматка землї нема, деб мур не падав.
В само полудне стало скрізь так темно,
Що тільки й світа, як прорветь ся небо.
І не було душі, щоб не зжахнулась,
І не один казав, що се день суду,
Що се вже певне світови кінець.
Не відають вони, не скажуть правди,
Що се велика туга по Роландї.

CXII.

Вдаряли Франки сміливо, завзято.
Невірних в лаві гинуло по тисяч,
З десятки тисячів не стало й двох.
Сказав Роланд: „Наш брат хоробро бєть ся,
Під небом ліпших вже й нема від наших.
Стоїть се вже в історії французькій,
Що бравих має лицарів володар!“
А потім всї шукають в полї своїх,
Дрібними плачуть очі з туги-жалю
За любою, сердечною ріднею.
Йде цар Марсіль з дружиною своєю.

CXIII.

Долиною Марсіль іде вже з військом,
Зібрав при собі армію велику,
Полків у поле випровадив двайцять.
Блищать шеломи злотом-самоцвітом,
Блищать щити і панцирі з Дамаску,
Сїм тисяч труб нараз до бою грає,
Несеть ся гомін по усьому краю.
„Мій Олївере, — каже граф Роланд —
На смерть нас, друже, видав Ганелон.
Та вже не довго зможе вкритись зрада.
За нас пімстить ся люто наш володар.
А тут нас жде важкий і довгий бій,

Такої сили ще ніхто не бачив.
Я тут рубати буду Дурендалем,
Ти Гальтеклером, друже мій, рубай.
Ми стілько світа вже сходили з ними,
Так много боїв ними вже рішили.
Лихої пісні вже про них не зложать!"

CXIV.

Коли Марсіль побачив згубу війська,
Як стій казав заграти в роги, в труби,
З великим військом рушив наперед.
З ним Сараценець був Абісм. Не знали
В його дружині зрадника над нього.
Він з віроломства й проступків мав славу.
Не вірить він в Маріїного сина.
Сам чорний, як розтоплена смола.
Кровопролиттє й зраду любить більше,
Як всї маєтки й золото галлїйське.
Ніхто не чув від нього жартів, сміху;
Він знав одно — відвагу і шаленість;
За те й дружив з ним зрадник цар Марсіль.
В його руцї воєнний знак був — смок.
Турпінови з ним певно не любитись,
Бо лиш уздрів його. забаг побитись,
І нишком так до себе говорив:
„Отсей то вже великий десь єретик!
Здалось би тут йому зробити смерть,
Бо не люблю трусливости нї трусів".

CXV.

До бою почин дав архієпископ.
Сїв на коня, що взяв його в Гросселя,
В царя, котрого в Данії убив.
А коник був живий собі і бистрий:
Копита складні й гарні, ноги рівні,
Широка спина й лопатки широкі,
Боки подовжні і високий верх.
Хвіст білий мав, а далї жовтий волос,
Маленькі вуха й голову жовтаву.

Ніякий кінь не був йому під пару.
Турпін коня острогами як вдарив,
Так не спинив ся аж перед Абісмом
І влущив спісом у емірів щит,
Що аж горів від всякого каміння,
Топазів, аметістів і брилянтів.
Прислав йому той щит емір Галаф,
Що взяв його від чорта в Валь-Мета.
Не пощадив Турпін його; як вдарив,
Розбитий щит не варт був і денара.
А там пробив на скрізь Абісма серце.
Упав Абісм на чистім полі трупом.
„Се вдача лицаря!“ — сказали Франки.
„Кріпку защиту має хрест в Турпіні“.

CXVI.

Поглянуть Франки, а невірних сили
Зі всїх сторін усї поля покрили.
Всїм на устах Роланд і Олівер
І пери; їм спасати всїх тепер.
Тодї Турпін сказав, що мав на думцї:
„Пани барони, киньте злії мисли!
Я молю вас, щоб не втїкали, пробі,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
В сїй хвилї тут нам суджено померти,
До завтра вже не бути нам в живих.
А я за се одно ручити можу,
Що нинї рай стоїть для нас отвертий.
Там царювати станете з Святими.“
Загрілись Франки всї словами тими,
І всїм з грудий крик вирвавсь: „Монжуа!“

CXVII.

Із Сарагосси був там Сараценець,
Що сам посїв пів города на власність;
Не дуже правий, — звав ся Кліморін.
Він слово взяв від графа Ганелона,
По приязнї поцїлував ся з ним
І дав свій меч із дорогим каміннєм.

„Осоромлю Велику Землю, — каже —
В володаря корону відніму.“
Сів на коня, що звав ся Барбамуш
І швидший був від ластівки й стріли;
Вколов його і поводи звільнивши
Пустив ся в слід Гасконця Енгелера.
Не заслонив його ні щит ні кирас.
Він вістрєм спіс всадив йому у серце,
Встромив і сталью проколов на скрізь.
На цілий спіс далеко кинув трупа
І крикнув: „З сими легку маєм справу!
Вдаряйте, вірні, і ломіть сю лаву!“
А Франки: „Шкода лицаря нам, Боже!“

CXVIII.

Промовив граф Роланд до Олївера:
„Не стало нам вже, друже, Енгелера.
Вже лицаря нам кращого не мати.“
А граф: „Дасть Біг, пімщу я ще всї страти“.
Вколов коня острогами зі злота,
В руцї крівавий Гальтеклєр підніс,
Що сили мав ударив на поганця.
Один удар, — впав трупом Сараценець
І в мить чорти забрали в пекло душу.
А там убив іще князя Алфена,
В Ескабадіза голову зрубав,
І висадив з сїдла сїмох Арабів.
До бою вже вони не придадуть ся.
„Сердитий друг мій! — каже граф Роланд —
На славу він списавсь переді мною.
Карло нас любить за такі удари“.
Сказав і крикнув: „Лицарі, до бою!“

CXIX.

Був там іще поганець Валдабрун.
Виховував колись царя Марсіля;
На морі мав чотириста суден,
І всїх гребцїв назвати міг своїми.

Він зрадою вже взяв Єрусалим;
Хрестільницю у храмі Соломона
Сплюгавив він, убивши патріярха.
Той слово взяв від графа Ганелона.
Дав меч йому і тисячу мангунів,
А сам коня узявши. Грамімунда,
Що бігом славивсь більш, ніж сокіл летом,
Вколов його острогами і прямо
На можного князя Сансуна вдарив.
Розбивши щит, порвав на ньому панцир,
Втопив у тілї спіс по хоруговку
І мертвого геть викинув з сідла.
„Вдаряйте, вірні, наша тут побіда".
А Франки: „Боже, шкода нам барона!"

CXX.

Коли Роланд побачив смерть Сансуна,
Піймете вже, який він біль почув.
Коня вколовши, він із Дурендалем,
Що більше варт, ніж злото щире, кинувсь,
На Валдабруна. Вдарив, що мав сили,
В шелом, що капав злотом і каміннєм.
Розшматував йому лоб, кирас, груди
Й сідло. що злотом і каміннєм сяло,
Коневи теж завдав глубоку рану,
І вбив обох, — хвалїть се, чи гудїть!
Невірні кажуть: „То удар був сильний!"
На те Роланд: „Таж не такий, як ваші!
По вашім боцї лиш бута й неправда."

CXXI.

І з Африки там африканець був,
Син короля Малкида, Малкіант;
Цїлий у збруї з кованого злота,
Що краще всїх полискуєть ся к небу.
Під ним був кінь, що звав ся Сальт-Пердут;
В бігу йому не дорівнає другий.
Він вимірив у Анзеісів щит,

Розбив червоне й лазурове поле,
Розшматував на нім на двоє панцир
І в груди спіс всадив по деревище.
Барон погиб, — йому не жити більше.
А Франки кажуть: „Шкода нам барона!“

CXXII.

Йде полем і Турпін архієпископ.
Ніхто ще Служби Божої не правив,
Щоб лицарем прославивсь так, як він.
„Бий сила божа вас!“ — сказав невірі.
„Ти друга вбив мені, аж серце вяне!“
Сказав і доброго коня нагнавши,
У щит з Толеду вдарив так шалено,
Що труп невіри впав в траву зелену.

CXXIII.

А там Грандоніес, невірний син
Каппадокійського царя Капела,
На конику, що звав ся Марморі
Й бистрійший був від птаха підчас лету,
Ужив острогів, поводи пустив
І з всеї сили на Жеріна вдарив.
Червоний щит розбив і вирвав з рук,
Розшматував на нім на двоє кирас,
Встромив у тіло синю хоруговку
І під скалою трупа положив.
Убив його товариша Жерера
І Гі з Сент-Антуан і Беренгера,
Вкінці й Австора, можного князька
Валенції й роданської землі.
Він трупом впав і втішились невірні,
А Франки кажуть: „Що тут наших гине!“

CXXIV.

Держить Роланд в руці крівавий меч,
Міркує вже, що Франки духа тратять,
А сам от-от, сказатиб, трісне з жалю.

Та до невіри: „Бог тебе побив би!
За сього грубо заплатиш мені!“
Ужив острогів; вибіг кінь з товпи.
Розплата буде, — вже й зійшлись вони.

CXXV.

Грандоніес був бравий і моторний,
У боротьбі завзятий і хоробрий.
Коли Роланда по дорозі стрів,
Пізнав його, хоч і не бачив з роду;
Пізнав по гордому виду й поставі,
По погляді і благороднім тілі.
Пізнав і скрити боязні не вмів.
Хотів тікати зразу, але даром;
Барон на нього так завзято вдарив,
Що по візір шелом на нім розбив;
Пробив у нього ніс, уста і зуби,
Пробив і панцир з защіпками й груди,
Й обвідку з срібла в золотім сідлі,
А врешті і в коня хребет зранив.
Убив обох, — для них нема вже ради!
Еспанці всі аж охнули з досади.
А Франки кажуть: „Славно бивсь Роланд!“

CXXVI.

Страшний, погубний бій лютує далі,
І кождий Франк вдаряє бурим копєм.
Оттам побачилиб ви людську муку,
Там ранних в крові бачилиб і трупів!
Ниць-горілиць лежало все на купі.
Невірні вже й остоятись не в силі;
Рад чи не рад хто, уступає з поля,
А Франки дужше й дужше наступають.

CXXVII.

Погубний бій лютує, та не в пору.
З завзяттєм, силою вдаряють Франки,
Рубають руки, боки і хребти,

Рубають збрую до живого тіла;
В траві зеленій ясна кров скипіла.
Велика земле, Аллагом проклята,
Найхоробрійший в світі твій народ!
Хто тільки жив, став кликати Марсіля:
„Прийди, наш царю, помочі нам треба!“

CXXVIII.

Озвав ся граф Роланд до Олівера:
„На се чей згодите ся, пане брате:
Архіепископ бравий лицар вдав ся.
Нема на світі кращого під небом;
Взяв спіс чи копє, справить ся як слід.“
На теє граф: „Ходімо-ж помагати!“
Сказазав і знову в бій вступили Франки.
Падуть важкі удари, йде різня.
Великі страти мали християни.

CXXIX.

Хто бачив би Роланда й Олівера,
Як тяли і сікли вони мечами,
Як спісом теж вдаряв архіепископ!
Число погибших нині добре звісне,
Воно у давних хроніках стоїть,
В історії: звиш тисячів чотири.
Чотири рази нашим пощастило.
За пятим разом сум постиг їх, згуба.
Погибли в бою лицарі французькі,
В живих лишив Бог тільки шістьдесять.
За них невірні грубо заплатять!

CXXX.

Коли Роланд побачив згубу Франків,
Він так озвавсь до друга Олівера:
„Мій гарний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, кілько лицарів тут землю вкрило,
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Нараз баронів стілько опустило!

Гей царю-друже, чом тебе не видко?
Що нам почати Олівере брате?
Яким би світом вість йому подати?"
„Не знаю, як, — говорить Олівер —
Для мене краща ганьби смерть тепер."

CXXXI.

Сказав Роланд: „Заграю в Оліфант.
Карло тепер у вивозі, — почує.
Я ручу, Франки вернуть ся на час."
„Се був би сором! — каже Олівер —
Твоїм батькам се сталоб за докір.
Тебе на цілий вік постиглаб ганьба.
Коли я радив, ти противний був:
Тепер я й сам вже радити не стану.
Коли затрубиш, ти не лицар більш,
А так ще в тебе руки кровю змиті."
Барон на те: „Бо завдавали рани."

CXXXII.

„Завзята тут борба, — сказав Роланд —
Затрублю я, король Карло почує."
А Олівер: „То не лицарське діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Колиб тут був король, не малиб страти;
А так йому за зле се годі брати.
Кленусь тобі на бороду отсю:
Коли сестричку Альду ще побачу,
Не обійме єї твоя рука!"

CXXXIII.

„І відкиж гнів сей?" — запитав Роланд.
А він йому: „Твоя се, друже, справа.
В розумного хоробрість не шалена;
Розсудок важить більше ніж завзяттє.
Твоя се легкодушність вбила Франків.
Карло вже з них не буде мати слуг.
Колиб мене ти слухав був, вернув би

Володар мій і був би наш сей бій,
І був би наш Марсіль, або поляг би.
А так побила нас твоя відвага,
Не бути нам в пригоді вже Карлови.
І лицаря не буде вже по тобі.
Ти згинеш; Францію чекає ганьба,
Бо в нас і вірних другів вже не стане.
Прийде розлука, заки ніч настане."

CXXXIV.

Коли зачув той спір архієпископ,
Вколов коня острогами зі злота,
Став коло них і взяв ся їх корити:
„Гей пане мій, Роланде, Олївере,
Лишіть сю сварку, пробі, молю вас.
Вже труби тут нічого не поможуть;
А все ще краще буде затрубити,
Бо цар прийде і зможе нас пімстити,
Домів Еспанець з радістю не верне.
А скоро наші Франки, зсївши з коний,
Побачать нас порубаних на кусні,
Вони на ноші в трунах зложать нас,
Вони заплачуть з туги й жалю ревне
І поховають по монастирях, —
Не їсти-муть нас пси, вовки і свині."
„Ви добре кажете," — сказав Роланд.

CXXXV.

Роланд приклав трубу до уст рукою,
Приклав трубу до уст і як заграв,
Відбивсь о гори голос, залунав,
На трийцять миль вокруг пійшов луною.
І вчув Карло і вся дружина вчула.
„Се наші бють ся десь!" — сказав король.
А Ганелон до сього замітив:
„Скажи се инший хто. дурне сказав би".

CXXXVI.

Заграв Роланд так болїспо й могучо,
Так жалїсно заграв на Оліфанті.
Що з уст його червона бризла кров,
А в голові йому виски аж трісли.
А так далеко голос той пійшов,
Що вчув його у вивозї й Карло,
Що вчув його князь Найм і Франки вчули.
І каже цар: „Трубу Роланда чую.
Роланд як трубить, то хиба у бою.“
А Ганелон: „Який тут, каже, бій!
Старий ти вже, посивів, мов зацвив,
А скажеш що, так наче та дитина.
Ти-ж знаєш чей Роландову буту.
Не знаю, як се Бог терпить йому.
Без твого призволу і Нопль він взяв.
Коли із города невірні вийшли,
Шість графів против можного Роланда,
Він, вбивши їх, водою з поля змив
Червону кров, щоб всякий слїд затерти.
Було за зайцем гонить він і трубить,
Цїлими днями з перами жартує.
Де той народ, щоб змірив ся з ним в полї!
Тож далї, лицарі, чого пристали?
Далеко до Великої Землї!“

CXXXVII

В графа Роланда бризла кров із уст,
Розскочились виски у голові.
Він смутно-тужно грає на трубі.
Вчув се Карло і чують Франки всі.
„Тай протяжний той голос!“ — каже цар.
А Найм йому: „Се граф в розпуцї грає.
Що боротьба там, я се добре знаю.
Втаїти рад се лиш Роландів зрадник.
До збруї-ж, пане, хай твій клич лунає!
Спіши, спасай свій благородний рід!
Чи чуєш, як Роланд в розпуцї грає?“

CXXXVIII.

Казав заграти в труби наш володар.
Всї Франки зсїли з коний; всї беруть
Шеломи, панцирі й мечі у злотї,
Міцні щити й кріпкі, великі копя,
Червоні, білі й сині хоругви.
А там сїдають на воєнних коний;
Вдаряючи острогами що сили,
Так друг до друга нишком говорили:
„Коб нам Роланда вздріти ще живим,
Тож то рубати будемо всї з ним!“
Та що по тім, як вибрались за пізно!

CXXXIX.

Прояснювалась ніч, робив ся день.
Виблискує до сонця ясна збруя,
Палають блиском панцирі й шеломи,
Горять щити мальовані у цвіти,
І золотисті хоругви і копя.
Володар їде на конї гнївний,
А кождий Франк зажурений, сумний.
І не було такого, щоб не плакав,
Такого, щоб Роландом не журивсь.
Король велить зловити Ганелона,
Велить його віддати кухарям,
І кличе їх начальника Безгона:
„Пильнуй його, — говорить — щоб не збіг;
Він зрадив рід мій, лицарів моїх.“
Той взяв його і кухарям віддав,
Лихим і добрим, — мав їх кругло сто.
Ті рвали вуси й бороду його,
Всї по читири стусани всадили,
Сїкли різками й палицями били.
А там ланцюг закинули на шию,
Скували наче дихого медведя
І посадили на погану шкапу,
Щоб в слушний час його Карлови дати.

CXL.

Кругом сіріють пасма скал високі,
Кругом страшні яри, шпаркі потоки.
А труби скрізь і грають і гудуть,
Роландовій трубі одвіт дають.
Володар їде на коні гнівний,
А кождий Франк зажурений, сумний.
Всї журять ся і слїзно Бога молять,
Щоби зберіг Роланда до часу,
Аж всї вони у полї разом стануть.
Тож то з їх рук важкі удари грянуть!
Та що по тім? На що їм се здалось?
Барились довго. Не прийдуть на час.

CXLI.

В великій тузї їде цар Карло.
Весь панцир вкрила борода його.
А всї барони коний бють що сили,
І в тузї всї, і кождий тим гризеть ся,
Що не з Роландом він тепер: в сїй хвилї
Роланд з еспанським Сараценом бєть ся.
Будь ранний він, нїхто з них не спасеть ся!
В Карла хоробрих шістьдесять. Мій Боже!
Деж цар, де князь, щоб військо мав так гожеє

CXLII.

Роланд — він бачить гори й долини.
Їх трупом вкрили Франції сини.
Він бачить їх і плаче лицар добрий:
„Нехай вам Бог платить, пани барони!
Нехай він душі ваші в рай прийме
І помістить на цвітах, на святих!
Над вас вазалів кращих не було!
Як довгий час служили ви менї!
Що світа ви здобули для Карла!
Французька земле, любая країно,
Зробило горе з тебе вже руїну.
За мене мерли ви, пани барони,

А я не міг вам дати оборони!
Гей Олівере брате, я з тобою!
Я з туги вмру, коли не згину в бою,
Ходімо разом битись, друже мій!"

CXLIII.

Бернувсь на поле бою граф Роланд,
Вернувсь, як лицар Дурендалем вдарив;
Фалдрун де Пін розрубаний на двоє,
Найхоробрійших двайцять пять упало.
Так мститись певно вже ніхто не стане.
Як олень псом тровлений, так поганці
Перед мечем Роландовим втікали.
„Тай гарно-ж бо! — сказав архієпископ —
Такої вдачі лицареви й треба,
Коли у збруї раз сів на коня.
У боротьбі будь він твердий, завзятий,
А то не варт він чотирьох денарів,
А то волів би у монастирі
Цілїський день за грішних нас молитись."
На те Роланд: „Рубайте-ж без пощади!"
Сказав і знову в бій вступили Франки.
Гей, що тут страт зазнали християни!

CXLIV.

Хто тільки знав, що тут в полон ніхто
Не дасть ся взяти, бив ся до загину.
Тут кождий Франк, як лев завзято бив ся
Тут і Марсіль списав ся по лицарськи.
Острогами як слід вколов коня,
Що звавсь Геньон, і вдарив на Бевона,
Що в Белнї та в Діжонї скиптр держить
Розбивши щит і панцир з нього здерши,
Без намислу убив, а за хвилину
Іверія з Івоном трупом кинув,
А з ними враз Жерарда з Руссіллону.
Тут граф Роланд надбіг на оборону.
„Побий же Бог тебе — гукнув невірі —

За друзів моїх всїх, за друзів щирих!
А на прощаннє ось тобі удар,
Щоб тямив нинї, як мій меч зоветь ся."
Гей! як ударить граф, — не даром лицар —
В мить праву руку відколов від пліч,
В мить голову зрубав у Журфарета,
В русявого Марсілевого сина.
Невірні в крик: „Спаси нас, Магомете!
Спасїть боги нас, погубіть Карла!
Се він наслав на край наш тих гільтаїв,
Що згинуть, а не вступлять ся по волї."
„Хиба втікаймо!" — кажуть. І як стій
Сто тисяч війська розбрилось по полї.
Тут їх нїхто вже не заверне в бій.

CXLV.

Втїк цар Марсіль. Що з того? Ще лишивсь
Марсілїв вуйко, Марганїс, володар
Гармалїї, Алферна, Карфагена
Й проклятої країни Етіопів.
Живуть в його державі чорні люди
З великими носами, довговухі.
Було-ж їх разом звиш пятнайцять тисяч.
З своїм поганим гаслом на устах
Завзято й гордо їхали на конях.
„От тут і смерть нам, — каже граф Роланд —
Я бачу вже, що нам не жити довго.
Та зрадник лиш продасть себе тут тано.
Вдаряйте-ж добре ясними мечами
І бийте ся на смерть чи на життє,
Щоб Франція за вас не постидалась!
Нехай мій пан, Карло, на полї ставши,
Уздрить покоси сараценських трупів,
Пятнайцять против нашого одного.
Він певно вас не злим згадає словом."

CXLVI.

Коли Роланд побачив кляте племя
Чорнїйше найчорнїйшого чорнила,

В якого зуби лиш біліли з тіла,
Промовив: „Знаю я се, добре знаю,
Що нині всіх нас певна смерть чекає.
Вдаряйте-ж, Франки, раджу вам тепер.“
„А трусам ганьба!“ — каже Олівер.
Сказав, і кождий Франк у бій ступає.

CXLVII.

Глядять невірні: Франків дуже мало;
Їм зараз лекше, відраднійше стало.
„Дурний Карло!“ — говорять між собою.
Сїв Марганїс на коника-каштанка,
Вколов його острогами зі злота
І Олївера в плечі з заду вдарив.
Від тіла ясний панцир відорвавши,
Він спісом грудь прошиб йому на скрізь
І так сказав: „Отсе тобі удар!
На горе тут Карло тебе оставив.
Нашкодив нам, так щоб хоч не чванив ся!
На тобі я за наших всїх пімстив ся.“

CXLVIII.

Почув смертельну рану Олївер.
В руцї його був ясний Гальтеклер.
Як Марганїса вдарив по шеломі.
Розсипав цвіти й дороге камінне,
Розшматував на двоє лоб по зуби
І вбив його на смерть, а вбивши каже:
„І ти від згуби не спасеш ся, враже!
Не скажу, щоб Карло не мав тут страт;
Однак і ти своїй нї другій жінцї
Не похвалиш ся вже в своїй країнї,
Що за денара верх взяв надї мною
Або зробив кому із нас що злого.“
Сказав і зве Роланда на підмогу.

CXLIX.

Смертельну рану чує Олївер.
Тут нїколи вже пімсту відкладати;

Як лицар бєть ся він в густій товпі,
Торощить списи і щити з галками,
Калїчить ноги, руки, боки й плечі.
Хто бачив би, як сїк він Сараценів,
Як без утоми клав за трупом трупа,
Згадав би зараз доброго вазала.
Він тямить клич Карла і кожду мить
Могучо, дзвінко „монжуа“ кричить,
І зве Роланда, свого друга й пера:
„Пристань до мене, каже, пане брате!
На жаль і сум прийдеть ся нам розстати.“

CL.

Подивить ся Роланд на Олївера, —
Його лице без краски і бліде:
Він весь купаєть ся у ясній крові.
Що в низ ручаями так і пливе.
„О Боже, Боже“, — каже граф — мій друже,
Лицарська вдача знищила тебе.
Не буде рівного тобі нїколи.
Стоїш ти нинї, Франціє солодка
Без лицарів найкращих, чести й слави.
Володаря великий смуток стрів!“
Сказав Роланд і на конї зімлїв.

CLI.

Зімлїв Роланд із горя на конї.
Смертельну рану чує Олївер;
Мутні вже очі в нього з браку крови;
Не бачить він нї з близька нї з далека
Так ясно, щоб пізнати міг кого.
Коли з Роландом другом стрів ся, вдарив
Його так міцно по шеломі злотім,
Що розколов його по сам візір.
Се щастє ще, що чашки не займив.
І здивувавсь Роланд по тім ударі,
І так спитав його солодко, ніжно:
„Не вже-ж ти се на правду, пане брате?

Та-ж я Роланд, що так тебе любив!
Чей не зірвав ти ще дружби зі мною."
„Се ти говориш? — каже Олівер —
А я й не бачу вже тебе, Бог свідок!
Прости мені, коли тебе зранив."
Йому Роланд: „Нічого ще не сталось.
Прощаю тут тобі і перед Богом."
Таке сказавши, кинулись в обійми.
Сердечне-ж то було прощаннє їх!

CLII.

В обіймах смерти Олівер почув ся,
Очима страшно завертає в лобі
І тут-же тратить зір і слух зовсім.
Він зсів з коня і до землї припав,
Простер до неба обі руки й молить
Всевишнього, щоб рай йому подав,
Щоб і Карла і Францію солодку
Помилував, а перше всіх Роланда.
Холоне серце, зсунув ся шелом,
Він сам як довгий ниць упав на землю
І вмер хоробрий, більш йому не жити.
Роланд заплакав, затужив по нім:
Так вже ледви чи стане хто тужити.

CLIII.

Побачив граф Роланд, що друг помер
І ниць лежить лицем до сходу сонця;
Побачивши, так ніжно заридав:
„На горе ти відважний вдав ся, друже!
Роками, днями в парі ми жили;
Нї ти менї, нї я тобі що вдіяв.
Коли-ж ти вмер, життє для мене — горе."
Так голосив Роланд, аж обімлів
На конику своїм, на Вейлантіфі.
Держать його на нім присїшки злоті;
Щоб як подавсь, то впасти не дадуть.

CLIV.

А поки граф Роланд по сій нетямі
Прийшов до себе і опритомнів,
Його спіткало превелике горе,
Бо крім Турпіна і Валтера з Люми
Всіх Франків стратив, — в бою полягли.
Валтер вернувсь ізза високих гір;
З Еспанцями мав там горячий бій.
Побив невірних, але й військо стратив
І рад не рад, на доли втікши, кличе
Роланда, щоб давав йому підмогу:
„Гей, деж ти, графе, лицарю могучий?
Де ти лиш був, там я не знав, що страх.
Я-ж той Валтер, що Маелгут здобув,
Свояк старого, сивого Дроона,
По вдачі лицаря твій щирий друг!
Розбитий щит мій, зломаний мій спіс,
І панцир мій розірваний, подертий.
І спісом тіло зоране моє, —
Хоч вмру, я дорого спродам життє.“
Вчув се Роланд. Він поводи звільнивши,
Шпигнув коня й пустивсь йому на стрічу.

CLV.

Гей закипів гнівом Роланд у горю!
Як кинув ся в товпу, як став рубати, —
Еспанців двайцять трупом положив.
Валтер вбив шість, а пять архієпископ.
„Га, зрадники! — розсердились невірні —
Глядіть, панове, щоб живі не вийшли,
А хто позволить їм спасти ся, — трус!“
І мов на глум поніс ся крик у полі,
З усіх сторін ударили невірні.

CLVI.

Моторний, жвавий вдав ся граф Роланд,
Валтер із Люми дуже добрий лицар,
Турпін собі-ж досвідчений та бравий, —

Один одного в бою не відступить!
В товпі всї три з невірними побились.
Хоч і було в них тисяч піхотинців,
Хоч сорок тисяч кінних там було,
Не важились зблизити ся до них,
А лиш кидали довгі списи й копя,
Пускали стріли й ратища метали.
Валтер упав від першого удару.
В Турпіна з Реймс на скрізь прошибли щит...
Крізь сталь шелома голову зранили,
Порвали панцир, знищили, й на тїлї
Чотири рани копєм завдали,
А там убили і коня під ним.
Нещасне доле! на землї й Турпін!

CLVII.

Коли Турпін уздрів, що він побитий,
Коли почув чотири рани в грудех,
Він жваво схопив ся на рівні ноги,
Глядить Роланда, бачить, підбігає
І каже: „Друже, ще я не побитий!
Хоробрий лицар, поки жив, не здасть ся."
Сказавши се, булатного Алмаса
Добув і тисяч раз в товпі ним вдарив.
Дізнавсь Карло, що не щадив нікого:
Лежало пять сот трупів біля нього.
Були порубані, були й ранені,
Були й такі, що в них голов не стало.
Так каже хроніка й наочний свідок,
Барон, святий угодник божий Жіль,
Що все списав в монастирі, в Лаоні.
Невіжа, хто перечити посмів би.

CLVIII.

По молодецьки бєть ся граф Роланд,
Аж піт облив його гаряче тїло,
А в голові важкі, пекучі болї;
Виски в нїй трісли, ще коли трубив.
Він рад би знати, чи прийде Карло;

Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: „Горе нам, панове, горе!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі сій бачу, що йому не жити.
Хто рад поспіти, хай же шпарко іде.
Заграйте в труби, кілько їх знайдеть ся.“
Гей, як заграють в сорок тисяч труб,
Заграли гори й долини озвались.
Невірні вчули, та не рад ніхто;
Один одному каже: „Йде Карло!“

CLIX.

„Се йде володар, — гомонять невірні —
Вже й чути, як французькі труби грають.
Коли Карло прийде, ми всї пропали.
Роланд живе — нова війна настане;
Пропав наш край, Еспанія пропала!“
Так кажуть всї й чотириста в шеломах
Найкращих в бою лицарів повстало;
Пішли, щоб бити ся на смерть з Роландом.
Тут буде працї графови чимало!

CLX.

Коли Роланд побачив їх, вступила
Така відвага в нього, бодрість, сила, —
До смерти бити ся постановив.
Вколов коня острогами зі злота,
Вперед помчав на скорім Вейлантіфі,
І кинув ся у найгустійші лави.
А з ним Турпін, архіепископ бравий.
„Там, друже, вдар!“ — один одному каже.
„Я чув, — щось трало. То французькі труби.
Се йде Карло; він нас спасе від згуби.“

CLXI.

Роланд — він не любив ніколи труса,
Лукавого й бутного чоловіка,

Ні лицаря, що був лихий вазал,
А до Турпіна він промовив так:
„Сам їду я, ти-ж пішки ходиш, пане;
З любови я з тобою в парі стану.
Добром чи лихом — ми ділитись будем,
З тобою нас вже не розлучать люди.
З невірним нині йдем у бій послідний;
Міцні удари — Дурендаля гідні.“
„Трус, хто не бити ме!“ — сказав Турпін —
Карло прийде, — за нас пімстить ся він!“

CLXII.

Невірні кажуть: „На що ми родились?
Отсе для нас приходить день заглади.
Погибли пери й полководці наші,
А тут Карло ще йде з великим військом.
Раз в раз французькі труби грають дзвінко
І „монжуа“ вокруг лунає грімко,
А граф Роланд набравсь такої сили, —
Нема людий, якіб її зломили.
Ще раз хиба стрібуймо і шабаш!“
Всї ратища посипались нараз,
Посипались і копя, спіси, стріли,
Роландів панцир знищили, порвали,
Подерли щит, на прах його розбили,
А тїла все й тепер ще не займили.
Лиш Вейлантіф дістав звиш двайцять ран:
Під графом коник трупом положив ся.
Втекли невірні, — граф один лишив ся,
Вже без коня лишив ся й граф Роланд.

CLXIII.

Втїкали люті, бішені невірні,
В свою еспанську землю всї втїкали,
Та граф Роланд не гнав ся в слїд за ними,
Бо Вейлантіфа-коника не стало.
Він рад не рад оставшись піхотинцем,
Несе архієпископови поміч.
Знімає з нього золотий шелом,

Знімає ясний панцир обережно
І рве одежу цілу на шматки,
Обвязує йому глибокі рани.
А там притис його до свого серця,
Поклав легенько на траву зелену
І так просив його солодко, любо:
„Тепер пійти мені позволь, сердешний!
Товариші, що нам були так любі,
Погибли всі. Оставити їх годі,
Я рад би їх знайти і позбирати
І проти тебе гарно поскладати.“
„Іди й вертай, — сказав Турпін до нього —
Тепер вже поле наше, слава Богу!“

CLXIV.

Вернувсь Роланд, іде широким полем,
Глядить по долах він, глядить по горах,
Знайшов Жеріна-друга і Жерера,
А біля них Отуна й Беренгера,
Знайшов і Анзеїса і Сансуна
І сивого Жерарда з Руссілону.
Знайшовши всіх, по черзі забирав
І ніс туди їх, де Турпін лежав.
Тут клав рядом всіх близь його колін.
Не в силї скрити сліз гірких Турпін.
Знімає руки і благословить,
І каже: „Горе стріло вас усіх!
Нехай Бог душі ваші в рай прийме
І на святих квітках їх умістить.
До мене також смерть моя спішить,
Карла я також не побачу вже.“

CLXV.

Вернувсь Роланд, іде й глядить по полї,
Знайшов і свого друга Олївера.
Бере його, до серця свого горне
Й останком сил відносить до Турпіна.
Кладе його між иншими на щит;
Турпін його благословить, хрестить.

А графа туга-жаль за серце ловить.
Він каже: „Гарний друже Олївере,
Князя знатного сину, Ренїера,
Що край мав по долину Рівіери!
Чи спіс ломити, чи розбити щит,
Чи злих людий лякати і корити,
Чи спомогти мечем і словом добрих,
Ти все був перший, лицарю хоробрий.“

CLXVI.

Коли Роланд побачив мертвих перів,
А поміж ними й друга Олївера,
В нім защеміло серце й він заплакав,
Заплакав гірко й на виду поблїд.
З великих жалїв встояти не міг,
Зімлїв Роланд і повалив ся з ніг.
„На горе ти вродивсь!“ — сказав Турпін.

CLXVII.

Глядить Турпін, як млїє граф Роланд,
І вчувши в серцї превеликі жалї,
За Олїфантом простягає руку.
Потічок бистрий плив у Ронсевалї.
Щоб хоч води Роландови подати,
Пустив ся, йде непевним, дрібним кроком,
Та так охляв, що й не поступить далї.
За много крови, сил за много втратив.
Ще й гонів полем не уйшов, як серце
Застило в нїм. Він впав, а люта смерть
Трівогою свій прихід заповіла.

CLXVIII.

Коли Роланд, отямившись, підвів ся
Й на ноги став, він біль важкий почув.
Бо скинувши докола бистрим оком,
Крім мертвих перів на траві зеленій
Побачив благородного барона.
Турпін — і він поляг тут в імя боже!

Ще к' небу очі верне й сповідь чинить,
Ще обі руки простягає к' небу
І молить Бога, щоб йому дав рай.
А там і вмер Карла хоробрий лицар,
Що в лютих боях, в казаннях чудових
Поборював противників Христових.
Нехай же й Бог помилує його!

CLXIX.

Роланд побачив на землї Турпіна,
А з нього вже й виносить ся нутро
І виступає мозок на чоло.
На знак хреста поскладані на груди
Біленькі, гарні рученьки його.
Гей, заридав Роланд звичаєм Франків:
„Мій лицарю ти гарної породи!
Небесному тебе вручаю нинї;
Не буде в Нього кращого слуги,
Як по апостолах нема пророка,
Щоб вчив людий, закон беріг, як ти!
Нехай душа твоя скорбот не знає,
Нехай навстяж отворить ся їй рай.“

CLXX.

Роланд почув, що смерть його вже близько,
Що в нього мозок виступив крізь вуха.
Він в Бога просить ласки ще для перів,
А в Гавріїла — ангела для себе.
Щоб бездоганно вмерти, Оліфанта
Бере у руку, Дурендаля в другу
І йде не дальше, як стрілою з лука
Досяг би, полем по землї еспанській.
На горбику під деревом чудовим
Було стовпів чотири мармурових.
Тут обімлївши, на зелені трави
Упав Роланд: зближалась смерть помалу.

CLXXI.

Ізза високих гір, дерев високих
Блищать стовпи чотири мармурові,
Де мліє граф Роланд в траві шовковій.
Невірний там прикинувсь мертвим з боку
І все на нього має бачне око.
Дарма що кров змивала вид і тіло,
На ноги встав, біжить до графа сміло.
А гарний був і хоч куди юнак!
З бути пустив ся на шалене діло.
Діткнувсь Роланда, меч його бере
І каже: „Тільки й жив Карла сестрінок!
Сей меч я до Арабії візьму.“
Та тут Роланд прокинувсь мов зі сну.

CLXXII.

Роланд почув, що хтось за меч хватив,
Почувши глянув і промовив так:
„На скільки тямлю ще, то ти не з наших!“
І взявши ріг, що був йому так любий,
В шелом стрійний цінним каміннєм вдарив
Так, що пробив ним сталь і кости в лобі,
Що й очи з лоба геть повипливали.
У ніг його він трупом положив ся,
А граф сказав: „Де ти такий вродив ся
Зухвалий, що посмів мене займати?
Хто се почує, скаже — біснуватий.
Так вже і ти розбитий, Оліфанте!
Розсипалось і злото й діяманти!“

CLXXIII.

Роланд почув, що тратить зір зовсім.
Його лице без краски стало, біле.
Однак він став, добув останніх сил
І двайцять раз мечем завзято, з жалем,
О сірий камінь вдарив. Сталь дзвеніла,
Однак не вищербилась ні зломилась.
І каже граф: „Дай сил мені, Маріє!
Ох, Дурендале, лишенько твоє!
Коли я вмру, не будеш в пошанівку.

А стілько боїв виграв я з тобою,
Такі світи широкії здобув
Для короля з сїдою бородою.
Ти не у труса, Дурендале, був;
Носив тебе вазал хоробрий. Довго
Не буде вже у Франції такого!"

CLXXIV.

Ударив граф Роланд мечем о камінь,
Сталь не зломилась, тільки задзвеніла.
Коли побачив, що ніяк зломити
Не мож її, став плакати - тужити:
„Гей, мій ти ясний, білий Дурендале,
Як пишно ти блищиш, гориш до сонця!
Володар був в долині Маріяни,
Коли Бог вислав ангела до нього
З тим, щоб тебе хоробрий граф дістав.
Великий цар мені його віддав.
І щож, я з ним здобув Намон Карлови,
Британську землю, Мен і Пуату,
Здобув я з ним Нормандію йому,
Провансію і аквітанський край.
Ломбардію й Романію займивши,
Я Фландрію й Баварію підбив,
Завоював Бургундів, Поляків,
Над Царгородом власть його скріпив.
Що він захоче, те і роблять Шкоти,
Ірландці, Англічани і Саксонці.
Підбив я з ним всї землї, всї народи,
Котрим царить Карло сивобородий.
Сей меч — моя журба, мої всї муки...
Від ганьби, Боже, Францію спаси!"

CLXXV.

І знов Роланд о сїрий камінь вдарив,
Так сильно вдарив, що й сказати годї.
А меч дзвенить, не ломить ся, не гнеть ся,
Що вдарить ним, він к небу відобєть ся.
Коли побачив граф, що не зломити

Йому меча, став лагідно тужити:
„Мій ти свячений, гарний Дурендале,
Ти в злотій ручці много мощів криєш:
Петра святого зуб і кров святого
Василія й волоссє пана мого,
Святого Дениса й Марії одіж.
Тобі в руках невірних бути годі!
Лиш християнам ти служити маєш,
По тебе трус сягнутиб не посмів.
Широкі землї я підбив з тобою
Для короля з сїдою бородою;
Скріпив ся ними цар, забагатїв!"

CLXXVI.

В обіймах смерти чуєть ся Роланд;
Смерть з голови до серця підступає.
Він майже бігом під ялицю йде
І на зелені трави ниць паде.
Меч і трубу вкриваючи собою,
Звернувсь до Сараценів головою,
Звернувсь до Сараценів ,бо хотїв,
Щоб кождий лицар, щоб Карло повів:
„Отсе був граф! з побідою вмирав."
А там покаявшись своїх гріхів,
Він Богу в жертві рукавицю дав.

CLXXVII.

Роланд пізнав, що час його минув ся;
На горбі до Еспанії звернув ся
І став рукою бити ся у груди:
„Вина моя перед тобою, Боже,
В гріхах моїх, великих і малих,
Яких я від уродження години
До нинїшньої днини допустивсь."
І він простяг до Бога рукавицю,
Й до нього з неба ангели зійшли.

CLXXVIII.

Конає під ялицею Роланд,
Звернувшись до Еспанії лицем;
Конаючи, нагадує собі
Всї ті краї, що взяв їх у борбі,
І Францію солодку і рідню,
Карла, що паном був йому і батьком.
Як тут йому не плакати - зітхати!
За себе теж не хоче забувати.
Він сповідь чинить, ласки в Бога молить:
„Правдивий Батьку, що не знаєш ложі,
Що вивів з гробу Лазаря святого,
Що Даніїла львам не дав пожерти,
Збав і мене від кар і мук по смерти
За всї гріхи, яких я допустив ся.“
І Богу в жертві дав він рукавицю, —
Її архангел Гавріїл приймив —
А сам на груди голову склонив
І смерти ждав, навхрест зложивши руки.
Післав Господь до нього херувима
Й побідника злих духів Михаїла,
А з ними й ангел Гавріїл прийшов;
Прийшли забрати душу графа в рай.

CLXXIX.

Роланд помер, — Бог душу в рай приняв.
Ось вже й володар в Ронсевалї став.
Нема тут шляху, стежки тут нема,
Нема нї ліктя нї стопи землї,
Деб Франк або невірний не лежав.
І каже цар: „Деж ти, сестрінку гарний,
Де Олївер, архієпископ де?
Де дївсь Жерін з товаришем Жерером,
Де дїли ся Отун із Беренгером,
Івун, Іворін, серцю дорогі?
Що стало ся з Гасконцем Енгелером,
З князем Сансуном, Анзеїсом бравим?
Де є Жерард старенький з Руссілону,
Де пери всї, що я їх тут оставив?“

Даремний труд, не відповість ніхто.
„І що я Боже, варт — сказав Карло —
За те, що в бою не було мене!“
Він з горя - туги бороду всю рве,
А лицарі заплакали й собіж.
Їх двайцять тисяч на землї вмлївало.
Князеви Найм так тяжко, тужно стало!

CLXXX.

І не було тут лицаря, барона,
Що з туги тут не заридав би гірко
За сином рідним, братом чи сестрінком,
За другом чи за ленником своїм.
Чимало їх тут млїло на землї.
Один князь Найм зберіг ще ум здоровий,
Він перше всїх оттак сказав Карлови:
„Дивись, дві милї, бачиш, перед нами
Ще курить ся дорога туманами.
Невірних військ доволї там мабуть.
Ти ще пімстиш сю тугу, — далї в путь!“
„Як се далеко, — каже цар — мій Боже!
А рада добра й чесна. З первоцвіту
Вони солодку Францію обдерли.“
І кличе цар до себе Гелууна,
Тедбалда з Реймс, Мілона і Отуна,
І каже їм: „Пильнуйте поля й гір!
Хай мертві так лежать, як і лежали.
Глядїть, щоб лев лиш не закравсь нї звір,
Щоб щитоносцї й чури не зближались,
Щоб не зближавсь нїхто, аж поки я
По волї божій верну в сї поля.“
А ті йому на те солодко - любо:
„Твоя, наш царю й пане любий, воля.“
Сказали й тисяч лицарів взяли.

CLXXXI.

Карло велїв у труби всї заграти.
Він їде з військом на конї, хоробрий.
Знайшли Еспанців. Всї тут як один
Пускають ся за ним на здогін.

Коли-ж Карло уздрів, що вечір близько,
Він зсїв з коня, став на траву зелену,
К землї припав і взяв просити в Бога,
Щоби для нього сонця біг звільнив,
Щоб стримав ніч і днини причинив.
І зараз ангел, що з Карлом звичайно
Розмову мав, приносить вість йому:
„Їдь Карле, — каже — дня тобі не бракне!
Бог знає се, що ти цвіт Франків стратив.
Пімсти ся днесь на племені поганім.“
Сказав, а цар вже й на конї сидить.

CLXXXII.

Бог для Карла зробив велике чудо, —
На небі сонце стало непорушно.
Пішли невірні в ростїч. Франки гнали,
Аж саме в Вал-Тенебре їх допали.
А відси гнали їх до Сарагосси,
Вбиваючи ударами важкими;
Замкнувши потім всї стежки й проходи,
Зігнали разом всїх над Ебра води.
Ріка глубока, бистра і шумна,
А тут тобі нї човна нї судна.
Невірні в поміч кличуть Тервагана
І в воду скачуть, — мало їх спаслось.
В кого була лиш збруя за важка,
Піщов на дно, взяла його ріка.
А хто на беріг виплив, не втопив ся,
Води таки за много він напив ся,
Він також гинув серед лютих мук.
А Франки кажуть: „То Роланд пімстив ся.“

CLXXXIII.

Коли Карло побачив, що невірні
Одні мечем порубані, а прочі
Втопили ся, — для військ добичі много! —
Він, правий цар, з коня на землю скочив
І впавши ниць, зложив подяку Богу.
А лиш він встав з землї, спочило сонце.

І каже цар: „Тут табором нам стати;
За пізно нам вертати в Ронсеваль,
Бо й коні вже помучені, охляли.
Тож розсідлайте й уздечки ізнявши
Пустіть у луг скубти зелені трави.“
А Франки кажуть: „Добре радиш, пане!“

CLXXXIV.

Став табором володар на ніч. Франки
Розташувались миттю в чистім полі;
В мить розсідлали коників своїх,
В мить уздечки повідчіплявши злоті
Пустили їх у луг на свіжі трави, —
Тут кращої їди нема для них.
Хто втому чув, на землю клавсь і спав.
Сю ніч ніхто сторожі не держав.

CLXXXV.

Володар ляг спочити на траві,
Свій спіс поклав під голову собі.
Він не хотів сю ніч без збруї бути;
Надяг цвітистий, ясний панцир, взяв
Шелом зі злота в дорогім камінню,
Взяв Жуаєза, що рівні не мав,
Бо в ясний день мінив ся в трийцять барв.
Про спіс, що ним розпятому Христови
Пробито бік, чув кождий з нас. Карло
Мав, слава Богу, з того спіса вістрє,
Що в злоту ручку вправлене було.
Отсеж для тої честі і хвали
Мечеви імя Жуаєз дали.
Се Франкам слід було на тямці мати.
Тому в борбі їх клич був „монжуа“,
Тому й ніхто не міг їм дорівнати.

CLXXXVI.

Ніч ясна, місячна. Карло лежить.
Він все ще смуток по Роланді чує;

По Олївері так на серці важко,
По перах, по усім французькім війську,
Що в Ренсевалї трупом полягло.
Сліз горя нинї не здержить Карло.
Він Бога молить, щоб їх душі спас.
За много горя визнав цар нараз,
Втомив ся й сил не має вже. Він в тузї
Заснув. Заснули Франки всї у лузї.
Нема коня, щоб на ногах стояв;
Хотїв трави, то клавсь і лежа пас ся.
Чимало знає, хто біди зазнав!

CLXXXVII.

Заснув Карло, як всяке після працї.
А Бог післав до нього Гавріїла,
Щоби беріг володаря у снї.
Він в головах всю ніч витав над ним
І в візіях показував йому,
Що жде його, — показував борбу.
Гей, тай страшні-ж бо то знаки були!
Карло звернув у снї до неба очі
І бачить він: за громом грім гогоче,
І град паде, і вихор-буря виє,
А блискавки мигочуть і огнї
Падуть раз в раз на жовнїрів, страшні.
Горять щити зі злотими галками,
Осикові та яблуневі спіси,
Дзвенять шеломи й панцирі зі сталї,
Велике горе лицарів спіткало.
А далї йдуть медведї й леопарди,
Йдуть тигри, змиї, демони, гадюки,
І більш як трийцять тисячів супів;
Нема біди, щоб Франків не чіпалась.
„Спасай життє нам, Карле!“ — кличуть Франки.
Царя вже й жаль зібрав, розпука ймилась;
Побіг би він, та перепони стрів.
Йому на стрічу вибіг лев з лїсів,
Великий лев, завзятий і страшний.
Ось-ось прискочить і займе Карла...

Та ні! счепились. Почалась борба.
Не знати, хто кого тут повалить.
Володар не пробуджуєть ся, спить.

CLXXXVIII.

А там йому приснило ся, що він
У Франції, держить на сходах в Ахен
На двох ланцах припнятого медведя.
В тім бачить він — з Арденів инших трийцять
Біжить і всї по людськи промовляють,
Говорячи: „Верни його нам, пане!
Не в праві ти його держати вже,
А нам яло ся родича спасати.“
Тут де не взявсь, — з палати хорт надбіг
І на траві зеленій він при всїх
Береть ся до найстаршого медведя.
І бачить цар: завзятий бій настав,
Однак не знає, хто з них переможе:
Се показав йому в снї ангел божий.
До світу-дня Карло Великий спав.

CLXXXIX.

Король Марсіль утїк до Сарагосси,
Під деревом оливним в тїни став,
Воякам панцир, меч, шолом, віддав
І на траві зеленій ляг сумний.
Одну вже руку втратив він цїлком
І много крови втратив, з болю гине.
Над ним його подруга Брамімунда,
Ридаючи, голосить без упину,
А з нею плаче трийцять тисяч люда.
Кленуть Карла і Францію солодку,
Всї йдуть бігцем в Аполїнів вертеп
І всї його зневажують, ганьбують:
„За що сей сором нам, поганий боже,
За що царя к погибелї привів,
За вірну службу лихом заплатив?“
Вони беруть корону, скиптр у нього,
До стовпа всї привязують за руки,

Ногами топчуть, палицями бють
І на дрібнїські кусники січуть.
А там зняли брилянти з Тервагана
І з Магометом в рів обох звалили,
Щоб рвали їх там пси і свинї рили.

CXC.

Прокинув ся з нетями цар Марсіль;
Казав нести ся в склеплений покій,
Мальований всїлякими красками.
Заплакала цариця Брамімунда;
Ридаючи волоссє рве руками
І все що друге словечко голосить:
„Царя позбавлена ти, Сарагоссо,
Царя, що був тобі ласкавим паном.
Гей, зрадили-ж його боги погані,
Без помочі лишили в боротьбі!
Емір трусливий був би аж тодї,
Колиб не йшов у бій з тим гордим військом,
Що граєть ся життєм в своїй бутї!
Карло, в котрого борода цвите,
Відважний сам і сміливий не в міру;
Нїколи з поля битви не втїче.
Коли не вбє кого, велике диво!“

CXCI.

Володар у могучостї своїй
Сїм повних лїт в Еспанії провів,
Чимало міст і кріпостїв здобув.
Але й Марсіль за себе не забув.
Він вже у першім роцї розписав
У Вавилон листи до Баліганта,
Що там еміром був не від учера,
Всїх пережив — Вергілїя й Гомера.
Той Сарагоссї в поміч мав прийти.
Колиб не йшов, Марсіль усїх богів
І всїх божків, яких лиш почитав,
Покинув би, закон Христа приняв би,
З Карлом Великим в мирі жити став би.

Емір далеко; забарив ся він,
Поки людий із сорока країн
Зібрав, поки понаправляв дромони,
Галери, судна, всї човни й чайки,
І в Александрії, надморськім містї,
Свій цїлий флот уставити спроміг ся.
Був місяць май. У перших лїтних днях
Він виплив з військом всім на морський шлях.

CXCII.

Погане племя йде з великим військом,
Пливе, веслує; вітер в парус дме;
А на високих маштах і на щоглах
Скрізь ліхтарні і дороге каміннє
Таким ясенним блиском в гору бють,
Що море нічю краще ніж за днини.
Коли-ж вони прийшли в еспанську землю,
То всї краї осяяли тим блиском.
Дійшли про се аж до Марсіля вісти.

CXCIII.

Не спинить ся на мить погане племя,
Пливе із моря на солодкі води,
Марброз, Марбріз лишає за собою
І в гору Ебром верне кораблї.
Блищить каміннє, сяють ліхтарні
Кидаючи всю ніч яскраві блиски.
Над раном все було в Марсіля, в містї.

CXCIV.

Був ясний день і ясно сяло сонце,
Коли з судна емір на беріг вийшов.
З ним праворуч ішов Еспанеліз,
А позаду йшло королїв сїмнайцять;
Князїв, графів — уже не тямлю сила.
Під деревом лавровим серед поля
Траву зелену білим ковром вкрили, —

Там був престіл зі слонової кости.
Коли вже всї зібрали ся довкола,
Тодї невірний Балїгант з престола
Так перше всїх заговорив спровола:
„Мої панове, лицарі могущі!
Володар Франції, король Карло,
Не буде їсти без моєї волї.
Прийшов він на Еспанїю війною,
Я на солодку Францію пійду,
Я весь мій вік не дам йому спокою,
Поки не вмре або втомить ся в бою.“
Сказавши се, зняв праву рукавицю
І знявши вдарив нею по колїнї.

CXCV.

І довго він чванив ся, говоривши,
Що за все злото в світї не залишить
Пійти на Ахен, де Карло наш судить.
Хвалять і радять се йому всї люди.
І кличе він двох лицарів своїх,
Що звались Кларіфан і Кларіен:
„Сини царя знатного Малтраена,
Що скрізь було ходив послом охотно,
Я нинї вас пішлю у Сарагоссу.
Марсілеви скажіть про мій прихід.
Я йду йому на поміч против Франків.
Коб стрів їх лиш, завзятий буде бій.
Ось вам і шита злотом рукавиця,
Нехай на руку убере її.
Візьміть і булаву сю щиро-злоту,
Щоб лиш прийшов і ленно в мене взяв.
Я в бій з Карлом у Францію пійду,
І скоро він у ніг менї не ляже,
Не випреть ся Христового закона,
Я з голови зідру йому корону.“
А всї невірні: „Добре, пане, кажеш!“

CXCVI.

„В дорогу-ж — каже Балїгант — барони!
Візьміть отсю булавку й рукавицю!“
А ті говорять: „Добре, любий пане.“
Поїхали вони до Сарагосси,
Минули десять брам, мостів чотири
І вулиці з палатами минали.
Коли-ж приїхали в горішнє місто,
Почули близь палати крики й гомін.
Чимало там зібрало ся невірних;
В великім болю плакали й кричали,
Ганьбили Магомета, Тервагана
Й Аполїна, що зрадив їх у бою.
Всї кажуть: „Гей, на що звелись ми бідні!
Настав для нас вже нинї день заглади.
Не стане в нас володаря Марсіля, —
Врубав у нього руку граф Роланд.
Русявого не стало Журфарета.
Еспанія в ворожі руки впала“.
Оттут посли і з коний позсїдали.

CXCVII.

Стоять під деревом оливним конї,
Два Сарацени поводи держать.
Посли-ж, побравшись за краї плащів,
Не йдуть в терем високий, а спішать.
Коли прийшли в мальовану світлицю,
Витають приязно царя й царицю:
„Нехай наш пан Аполїн з Терваганом
І Магомет, що має власть над нами,
Держать царя з царицею в опіцї!“
Тут Брамімунда: „До чого ся мова?
Тоті боги мабуть зовсїм нездалї.
Лихі були їх чуда в Ронседалї,
Коли на смерть всїх лицарів дали
І мого пана відступили в бою
Так, що з одною він оставсь рукою;
Втяв граф Роланд її, — його вже власть!

Загорне вже Еспанїю Карло.
На що звелась нещасна я, на що?
Чому менї хто смерти не завдасть?“

CXCVIII.

„Вгамуйтесь, панї,“ — каже Кларіен —
Бо нас післав невірний Балїгант.
Марсілеви він поміч прирікає,
Ось тут його булавка й рукавиця.
Є в нас на Ебрі кораблїв пять тисяч,
Є судна в нас, галери і чайки,
А що дромонів, то й не скажу сила.
Велика власть є в нашого еміра.
Він в бій з Карлом у Францію пійде,
І покорить його або убє.“
„Пійде по лихо“, — каже Брамімунда —
Він не далеко відси здибле Франків.
Володар в них хоробрий, бравий вдав ся.
Сїм лїт уже по сїй землї скитав ся.
Він скорше вмре, а з поля не уступить;
Під небом кождий цар йому малий.
Нїхто з живих Карлови не страшний.“

CXCIX.

„Оставте се, — озвав ся цар Марсіль —
Зі мною ви поговоріть, панове.
Смерть, бачите, моя вже за плечима,
А в мене нї доньки нема нї сина;
Одинчик був, та вчера й той погиб.
Нехай мій пан прийде сюди, скажіть,
Еспанія в руках еміра нинї.
Коли прийде, я всю віддам йому,
Нехай її від Франків оборонить.
І на Карла йому я раду дам;
Побє його він певно через місяць,
Нехай лиш вірить і приходить сам“.
А ті на се: „То правда, пане, все“.

CC.

„Карло володар — каже цар Марсіль —
Мої війська побив, спустошив землю,
Міста мої звалив, поруйнував!
Сю ніч над Ебром табором він став.
Туди, як чую, буде лиш сім миль;
Нехай емір туди провадить військо.
Скажіть йому — там буде бій мабуть...“
І він їм дав від Сарагосси ключі.
Тоді посли поклін йому кладуть
І розпрощавшись, рушили в свій путь.

CCI.

Сів на коня один посол і другий
І сївши з міста рушили як стій;
Стрівожені перед еміром стали
Й від Сарагосси ключі віддали.
„Що-ж бачили?“ — питає Балїгант —
Де є Марсіль, що власть мав з рук моїх?“
А Кларієн: „Йому до смерти близько.
Вертаючи у Францію солодку,
Володар вчера вивозом ішов,
Сторожею за ним вельможі йшли.
Був там його сестрінок граф Роланд,
Був Олївер, було двайнайцять перів,
А з ними двайцять тисяч збройних Франків.
Король Марсіль на них відважно вдарив,
На полї лиш один Роланд остав ся.
Той Дурендалем так його затяв,
Що руку геть від тїла відрубав.
Впав син, котрого так любив Марсіль,
Барони всї, котрих туди привів;
Втікали всї, куди лише хто міг, —
Карло далеко в слїд за ними біг,
Цар просить, щоб ти поміч дав йому;
Він дасть тобі Еспанїю свою;
Став Балїгант важкі думки думати, —
З журби він мало розуму не втратив.

CCII.

„Еміре, — каже бравий Кларіен —
Битва була у Ронсевалї вчера.
Погиб Роланд, граф Олївер помер,
Всї пери, що Карло їх так любив,
Погибло з ними й двайцять тисяч Франків.
Руки позбув ся в битві цар Марсіль.
Володар гнавсь за ними пару миль.
Вже й лицар в тій країні не лишив ся,
Щоб не поляг чи в Ебрі не втопив ся.
Стоять обозом Франки здовж ріки.
Не довго йти — так близько нас вони;
Слївце скажи — не вийдуть без біди.“
А Балїгант на нього з горда глянув,
Помоторнїв, зрадїв, відвагу вчув
І з крісла в мить на рівні ноги скочив:
„На гаятись, барони, нам!“ — гукнув
Лишіть чайки! На конї всї і в путь!
Старий Карло не вимкнеть ся мабуть.
Ми пімстимо царя Марсіля рани:
Замість руки він голову дістане.“

CCIII.

І вийшли всї невірні з кораблїв,
Хто на коня, а хто на мула сїв,
Поїхали, що ж їм осталось ще?
Емір, що всюди всїм перед веде,
Гукнув на друга Гемалфіна: „Ти
Пильнуй, щоб в купі всї війська були.“
Сам на коня, на свого Бруна сїв
З ним їхало на конях пять князїв.
Так вїхав він аж в город Сарагоссу.
Там зсїв з коня на сходи мармурові;
Присїшки там графи йому держали.
Відтак пустивсь по сходах до палати.
Цариця йде - біжить його витати
І каже: „Доле-ж ти гірка моя!
На ганьбу й сором пана втрачу я.“

Й до ніг йому припала. Він царицю
Підвів. Смутні обоє йшли в світлицю.

CCIV.

Коли Марсіль побачив Баліганта,
Сказав до двох еспаньских Сараценів:
„Візьміть мене під руки й посадіть!“
А сам він взяв рукою рукавицю
І каже: „Пане й царю мій, еміре!
Я віддаю тобі се царство ціле,
Всї ленна, всї гонори й Сарагоссу.
Пропащий я, пропащий мій народ!“
А Балігант: „І жаль менї тебе,
І годї нам тут довше говорити,
Бо відомо — Карло на нас не жде;
Даєш, — прийму від тебе рукавицю.“
Він відвернувсь і сам заплакав з жалю,
А вийшовши по сходах із палати,
Сїв на коня й помчавсь до свого війська.
Тут на конї скрізь вів усїм перед
І скрізь ходив і всюди говорив:
„Спішіть, бо Франк втїкає вже домів!“

CCV.

Заблис над раном перший сонця світ.
Король Карло зі сну збудивсь — не спить.
А Гавріїл, котрого Бог зіслав,
Рукою знак хреста на нїм поклав.
Володар вставши збрую з себе скинув,
Все в таборі за ним собі-ж таксамо.
І кождий сїв на коника, полинув
Дорогами й широкими шляхами.
У Ронсеваль, де бій відбувсь завзятий,
Поїхали оглянути всї страти.

CCVI.

Король Карло у Ронсевалї став,
Побачив трупів, плакати почав

І Франкам каже: „Йдіть хиба по волї!
Я наперед поїду сам вже полем;
Сестрінка свого віднайтиб я рад.
Я в Ахен був під час різдвяних свят.
Хвалили ся там лицарі знатні,
В якій хто битві був, в якій війнї.
І чув я, як Роланд тодї сказав,
Що як би він на чужинї вмирав.
То перевисшить всїх вазалів, перів;
До ворогів звернувшись головою,
З побідою умре хоробрий в бою."
Вмовк цар. Як прутом кинути, не далї,
Під гору їхав поперед вазалів.

CCVII.

Гей, їде цар, шукаючи сестрінка.
Що квітів бачить в лузї, кожда квітка
Закрашена баронів наших кровю.
Цар в тузї сліз повстримати не може.
Приїхав він під дві ялицї гожі, —
На трьох стовпах Роландові удари,
А на траві й він сам як на коверцї;
Не диво, що Карло вчув біль у серцї!
Він зсїв з коня, бігцем біжить до нього,
Бере його, на руки піднїмає —
Гей, гей! і з туги сам над ним вмлїває.

CCVIII.

Та ось король Карло прийшов до себе.
Тодї князь Найм із графом Аселїном
І Готфрід з братом Генриком з Анжу
Взяли його й оперли о ялицю.
І бачить цар — лежить його сестрінок;
Заплакав він по нїм солодко так:
„Господь спаси тебе Роланде-друже!
Завзятий бій зачати чи скінчити
Ти поміж всїми лицар був єдиний.
З тобою вся моя могучість гине."
Цар млїє, прямо втриматись не може.

CCIX.

Король Карло прокинув ся з нетями;
Держать його під руки три барони.
І бачить він — сестрінків труп лежить;
Сам гарний, хоч і цвіт лиця поблід,
Запалі очі тьмою затягло.
Сердечно, ревно затужив Карло:
„Роланде-друже, Бог би твою душу
Приймив у рай Святих, на райські квіти!
По що тобі було в сей край ходити?
День в день тебе оплакувати мушу.
По славі вже, по радощах моїх;
Нікому вже піддержувати їх.
Я не знайду вже друга. Є рідня
У мене. Щож, тобі вже не рівня!“
Руками він волоссє рвати став;
Сто тисяч Франків жаль великий вчуло
І кождий тут заплакав, заридав!

CCX.

„Роланде-друже, в Францію вернувши,
Я жити-му в Лаонї. З ріжних царств
Чужі прийдуть в мою палату люди.
Де граф Роланд? — питати кождий буде.
Що-ж я скажу? В Еспанії поляг!
Царствованнє моє лиш горем буде.
Не буде дня без туги, сліз в очах...“

CCXI.

„Роланде-друже, гарний мій молодче,
Чужі прийдуть в каплицю в Ахен люди,
Якихсь новин почути кождий схоче.
Що за страшна, погубна вістка буде:
Поляг Роланд, що світ здобув для нас!
Збунтують ся Саксонції всї нараз,
Болгари, Угри, — бунт повстане всюди:
Повстануть Рим, Апулїя, Палермо,

Народи Африки і Каліферну...
Прибуде горя, мук мені прибуде.
Хто поведе могущою рукою
Війська мої? Ти все нас вів до бою —
І згинув... Франціє солодка, ти
В сирітстві! Скоршеб вмерти я волів!"
І став він сиву бороду скубти,
Волоссє рвав руками з голови,
А Франки мліли й падали долів.

CCXII.

„Господь спаси тебе, Роланде-друже,
У рай Святих прийми Він твою душу
Хто вбив тебе, той нас посиротив.
Дожив я горя! Вмертиб сам волів,
Як щоб за мене мерли рідні всі.
Коб дав так Бог, Маріїн син, мені,
Щоб, заки ще зайду в сізерський вивіз,
Моя душа покинула се тіло,
Зійшлась з душами дорогих осіб,
Щоб з ними враз мене сховали в гріб!"
Цар плаче, білу бороду порвав.
„Великий жаль в Карла!" — князь Наймсказав.

CCXIII.

„Мій царю! — каже Готфрід із Анжу —
Не доводи до краю свого болю.
Зібрати з поля прикажи всіх наших,
Яких Еспанці повбивали в бою".
Карло сказав лиш: „Дай же знак трубою!"

CCXIV.

Заграв у ріг свій Готфрід із Анжу.
На знак Карла всї Франки з коний зсїли,
Побитих другів швидко віднайшли
І позносили всїх в одну могилу.
Епископи, ігумени-черці,

Каноніки і всякі пан-отці
Благословляють їх хрестом святим.
Несеть ся з мірри й фіміаму дим.
Колиж усіх вже гарно обкадили,
З парадою засипали могилу
Й оставили. Щож їм лишалось більше?

CCXV.

Роланда, Олівера і Турпіна
Володар каже набальсамувати.
При собі каже отворити трупів,
Серця їх в шовк обвити і сховати
У домовину біломармурову.
А потім тіло кождого барона
Велів піментом і вином мастити
І гарно в шкури з оленів зашити.
А сам призвав Тедбалда й Гебуїна,
Ще й двох графів, Мілона та Отуна.
Везти на возах трупів каже їм,
На гарних, критих шовком дорогим.

CCXVI.

Король Карло збираєть ся в дорогу,
Як ось являють ся полки невірних.
Йдуть навпрощки до нього два посли,
Взивають битись в імени еміра.
„Гей, не ялось втікати, гордий царю!
Чи бачиш там? — се їде Балігант;
З Арабії веде великі сили.
Побачимо, чи будеш нині смілий.“
Став бороду Карло скубти собі,
Згадав всї горя-лиха, страти всї,
Оглянув гордим оком всї війська
Й грімким, могучим голосом сказав:
„До збруї Франки! Разом на коня!“

CCXVII.

І перший всїх оружить ся Карло.
Вбрав живо кирас, привязав шелом
І причепив до боку Жуаєза,
Котрий за блиск і з сонцем не міняв сяб,
Відтак припняв до шиї щит бітернський,
Спіс в руки взяв, аж деревище трісло
И сїв на коня, на свого Тенсендура;
Спіймав його на болотах Марзуни,
Коли впав трупом Малпалїн з Нарбонни.
Острогами вколов коня й басує, —
За ним війська у тисячних рядах,
А Бог і папа римський на устах.

CCXVIII.

Зсїдають скрізь по полї Франки з коний,
Сто тисяч їх оружити ся стало.
Все гарне в них, на що лиш оком кинь:
Хороша збруя, скоропадний кінь.
І знову вміло всї на коний сїли,
Зявить ся ворог, в бій пійдуть як стій.
Поверх шоломів хоруговки мають.
Коли Карло побачив ту красу,
Призвав до себе зараз Йозерана
З Провансії й могунцького Анзельма:
„На сї війська числити можна вельми!
Трус той, хто з ними ще боятись може.
Коли сюди Араби лиш прийдуть,
То смерть Роланда я пімщу мабуть.“
Князь Найм додав: „І Бог нам допоможе.“

CCXIX.

Карло призвав Рабела й Гвінемана:
„Панове, — каже — заступіть Роланда
І Олївера заступіть на час!
Один з мечем, а другий з Олїфантом
Поперед війська їдьте на чолї, —

Пятнайцять тисяч Франків буде з вами,
А друге стілько вишлю в слід за ними
Під проводом Лорана й Гебуїна."
Князь Найм у парі з графом Йозераном
Виряжують полки у поле справно;
Де стрінуть ся з невірним, в бій пійдуть.

CCXX.

На перші два полки зложились Франки.
За ними йде у поле третій полк;
В тім полку вже були одні Баварці,
Пятнайцять тисяч лицарів було.
В важкій борбі не бракне їх ніколи.
Тай кращих вже над них не знав Карло
Крім Франків, що й Баварців побороли.
Їх поведе могущий граф Ожер.
Завзятих має лицарів тепер.

CCXXI.

Є три полки в володаря Карла,
Князь Найм четвертий виряжає в поле:
Самих знатних хоробрістю баронів,
Моторних Аллеманії синів.
Всїх їх було, як кажуть, тисяч двайцять.
Хороша збруя в них і коні добрі:
Хоча-б на смерть, у бій пійдуть хоробрі.
Князь Траків Герман вести їх обрав ся;
Скорійш умер би, ніж в борбі злякав сяб.

CCXXII.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
З Нормадців пятий полк зложили гарно;
Як кажуть Франки, двайцять тисяч їх.
Шпаркі в них коні, гарна збруя в них.
Пійти на смерть готові всї, як треба;
Таких завзятих вже й нема під небом.
Старенький Ришард поведе їх сам.
Робота буде спісам і рукам!

CCXXIII.

На шестий полк зложили ся Бретонці,
Всіх лицарів було на трийцять тисяч.
Як лицарі вони на конях їдуть
Під лїсом спісів, лїсом хоругов.
Се ленники могущого Отуна,
Що вислав з ними графа Невелуна.
Маркіз Отун з Тедбалдом з Реймс як стій
Говорять: „Що-ж! веди вже й нас у бій!“

CCXXIV.

Вже шіст полків Карло Великий має;
Князь Найм у поле семий виряжає,
Шле сорок тисяч лицарів хоробрих
З овернської землї і з Пуату.
Всї в гарній збруї, всї на конях добрих
В долинї разом стали під скалою.
Благословляє їх Карло рукою.
Їх поведуть Годзельм і Йозеран.

CCXXV.

Полк осьмий в поле вирядив князь Найм,
Полк лицарів фрізійських і фламандських.
Було звиш сорок тисяч люда в нім.
Де лиш побють ся, там вони при тім.
І каже цар: „Сї в мене зроблять службу!
Гамон з Галїсії з Рембалтом в парі
Як лицарі полк осьмий поведуть.“

CCXXVI.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
Девятий полк хоробрих виряжають;
В нім тисячів до пятьдесять було,
Все лицарі бургундські й лотарингські:
На голові шелом, на груди кирас,
В руках тревале копє й спіс короткий.
Коб лиш прийшли сюди Араби певно,

То-ж то в борбі вдаряти будуть ревно!
Їх поведе аргонський князь Тьєррі.

CCXXVII.

Десятий полк — то з Франції барони,
Найкращих в бою лицарів сто тисяч.
У всїх вид пишний, смілива постава,
Волоссє сиве й борода білява.
Всї в панцирях і в кирасах подвійних,
Всї при мечах французьких та еспанських.
Щити у них мальовані, чудові, —
На конї сїли, в бій пійти готові.
При них Карло. Всї „монжуа кричать.
А стяг Петра святого, Оріфлам,
У Готфріда з Анжу. — „Romaine“ він звав ся,
Та тут його назвали „Монжуа“.

CCXXVIII.

Король Карло Великий зсїв з коня
І на зелені трави ниць упав;
Лицем до сходу сонця обернувшись,
Він так сердечно, щиро молить Бога:
„Днесь заступи мене, правдивий Отче,
Ти, що пророка Йону спас від смерти,
Ти, що царя Нінїви зберігав
І Даніїла львам не дав роздерти,
З котрими він у ямі пробував,
А трьох молодцїв спас в горячій грани, —
Любов свою зверни й на мене, Пане!
Будь ласкав нинї, дай менї пімститись
За смерть сестрінка мого, за Роланда!“

CCXXIX.

Король скінчив молитву, знявсь на ноги,
Могущий знак хреста поклав на собі,
А потім сїв на бистрого коня.
Присїшки Найм і Йозеран держали.

А там взяв щит і остре копє з сталї.
Постава гарна й на конї він сміло
Сидить, — вид ясний, благородне тїло.
Він в чвал пустив ся. Перед ним, за ним
Скрізь труби грають гомоном дзвінким,
Та краще всїх голосить Оліфант;
Всї Франки плачуть, тужать: вмер Роланд.

CCXXX.

Володар їде гордо на конї,
А борода йому весь панцир вкрила.
Що робить він, те роблять Франки всї,
По тім пізнати, що таки їх сила.
Минають гори й скали превисокі,
Вузкі яри і долини глибокі,
Минули вивіз, край пісків, ялиці,
Зближились до еспанської границї
І в чистім полї на спочинок стали.
Вернулась Балїгантова сторожа.
Один посол сирійський каже так:
„Я бачив гордого царя Карла.
Відважних має лицарів! Пора
Оружитись; без боротьби не буде!“
„Се в мене лицар! — каже Балїгант —
Заграй же в ріг, щоб люди всї почули.“

CCXXXI.

Озвались бубни в таборі докола,
Роги і труби голосно заграли.
Невірні з коний зсїли й збрую брали;
Не залишив оружитись емір.
Надяг на себе дамасценський панцир,
Шелом у злотї й дорогім камінню,
Припняв до боку меч, якому імя
З бути дав пишне: звав його на взір
Карлового меча, бо й чув про нього.
Се імя стало гаслом у борбі,
Його все військо тямило собі.

Припняв емір до шиї щит широкий,
В нім галка злота, беріг кришталовий,
А всї стяжки хороші, пурпурові.
До рук взяв копє прозване Малтетом, —
Там деревище, як дубчак здоровий,
Його зелїза не підніс би й мул.
І на коня сїв Балїгант. Маркул,
Що із за моря був, держав присїшки.
Мав Балїгант міцні, могутні ноги,
Гладкі литки, мясисті й стан широкий;
Мав сильну грудь, і ніжну і хорошу,
Широкі плечі й дуже ясний вид,
А очі горді й кучерявий волос,
Що білий був, як серед лїта цвіт.
Нераз у битві змірив ся вже він.
Коб він ще, Боже, був християнин!
Вколов коня, аж бризла ясна кров,
І душком скочив через рів емір, —
А мав рівчак той стіп щось сорок в шир.
„Сей оборонить край! — кричать невірні —
„Не буде Франка, щоб живий втік з бою;
Деб він не був, там ляже головою.
Дурний Карло, що доси ще не втік.“

CCXXXII.

Емір зовсїм на лицаря похожий.
Вся борода його, як цвіт той гожий;
В своїм законї вчений він як слїд,
А в бою теж завзятий, смілий він.
Малпрім — і той хоробрий вдав ся син,
Великий був, міцний, як батько й дїд.
„То їдьмож, пане! — каже до вітця —
Я страх цікавий бачити Карла.“
„Бо й лицар — каже Балїгант — він дїйсний,
Великої діждав ся слави в піснї.
Однак Роланд, його сестрінок, вмер;
Не зможе він опертись нам тепер.“

CCXXXIII.

„Мій гарний сину, — каже Балїгант —
Поляг у бою вчера граф Роланд,
Поляг могущий лицар Олївер,
Погибли пери, всї Карла любимцї
І двайцять тисяч Франків. Я тепер
За инших всїх не дав би й рукавицї.
Володар певно сам прибуде з військом.
Сю вість менї приніс посол сирійський.
В Карла полків великих десять буде.
Могущий лицар грає в Олїфант —
Дзвінкою грою скликує він другів —
І їде перший на чолї всїх військ,
А з ним пятнайцять тисяч Франків їде:
Молодцї — цар зове їх дїточками.
А друге тілько їде в слїд за ним:
Вдаряють міцно всї вони мечами.“
„Я перший вдарю тут,“ — сказав Малпрім.

CCXXXIV.

„Мій гарний сину, — каже Балїгант —
Я все зроблю, чого бажаєш ти.
В бій з Франками, хоч зараз, можна йти.
Візьми царя Литовцїв, Дапаморта,
Візьми і перського царя Торлея.
Лиш тій бутї великій мата дай,
А дам тобі землї своєї пай
Від Херіянту аж по Вал-Маркі.“
А той: „Мій пане, дякую тобі!“
Він приступив і взяв від нього дар.
Держав сю землю доси инший цар,
Держав Фльоріт, та більше не уздрить;
Вже ленником емір його не зробить.

CCXXXV.

Емір пустивсь оглянути війська,
За ним його відважний, гордий син,

Ще й два царі, Торлей і Дапаморт.
Складалось військо з трийцяти дружин
Найхоробрійших лицарів-борців.
Найменший полк сто тисяч їх числив.
Дружина перша з Бутентрот була.
З Мікенів друга в слід за нею йшла
З великими лобами. В тій дружині
Всї мали щіть поздовж хребтів, як свині.
З Блос і Кублéс була дружина третя,
А з Брун і Есклавоз була четверта;
За ними пята йшла з Сорбрéс і Сорс,
І шеста з гір Арменії і Морс.
Дружина сема вийшла з Єрихону;
З над Нігру осьма вийшла, з Грос девята,
В кінці з землї балїдської десята.
Де ті прийдуть, там вже добра не ждати.
Емір душею всею в Магомета
Хоробрости собі й відваги молить:
„Карло французький мов шалений гонить!
Коли не вступить ся, я в бій пійду;
Не мати ме на голові корони.“

CCXXXVI.

І знов полків нових зложили десять.
В першім ішли погані Канелїйці, —
Прибули прямо з Вал-Фуіт вони, —
У другім Турки, в третім Перси йшли.
Четвертий полк складав ся із Пінсенів,
Полк пятий з мешканців Солтрá й Аверзи,
Полк шестий з Ормалейців і Девійців,
А семий з Самуїлових підданих.
Полк осьмий з Брусси, з Десклавер девятий,
З пустинї Оціанту був десятий.
Народ той Бога нашого не знає;
Ледви побачить хто таких гільтаїв.
На кождім шкура, як тверде зелїзо,
Шелом і панцир злишні в них. Завзяті
У боротьбі й великі горлорізи.

CCXXXVII.

Полків ще десять вирядив емір.
Тут перший був Жаянтів полк з Малперзи.
Полк Гунів другий був, а Угрів третій,
З широкої Балдізи був четвертий.
За ними йшов полк пятий з Вал-Пенузи,
Хоробрий шестий полк людий з Марузи,
Із Астрімонії і Левзи семий,
З Аргіллї осьмий, із Кларбон девятий,
А з Фронди полк бородачів десятий.
Народ той Бога не любив ніколи;
Се каже нам французький літопис.
Заграли труби всї й війська могущі
На конях по лицарськи понеслись.

CCXXXVIII.

Емір хоробрий вдав ся чоловік.
Крім свого смока вивісити каже
Стяг Магомета й фану Тервагана.
На образї й Аполін був поганий.
А Канелійці з коний вколо них
Таку голосять проповідь до всїх:
„Хто від богів бажає оборони,
Нехай їх молить, щиро бє поклони!“
Спустили очі й голови долів
Поганцї всї й шеломи всї схилились.
А Франки: „Смерть чекає вас, драбів!
Для всїх вас днї заглади вже зближились.
Нехай Карла в опіцї має Бог!
Нехай зачнеть ся в імя боже бій!“

CCXXXIX.

Емір до дїла братись мудро вмів.
Призвав синка й дванайцятьох царів:
„Пани барони, їдьте ви вперід
І разом всї війська мої ведїть.
Собі я три полки найкращі лишу:
Один турецький, другий ормалейський,

А третій полк жаянтівсько-малперський.
Візьму я ще і полк із Оціанту, —
Пійде зі мною на Карла й на Франків.
Коли Карло зі мною схоче битись,
Із пліч йому я голову зніму, —
Не буде права кращого йому!“

CCXL.

Великі йдуть війська, полки стрійні.
Кругом нема долини ні гори,
Дерев ні ліса, де-б укритись можна;
Все добре видко тут на рівнині.
„Невірні люди, — каже Балігант —
Пора вже йти у бій!“ Воєнний стяг
Взяв Амбуар, — держить його в руках.
Невірне військо „Преціоз“ кричало,
А Франки кажуть: „Лихо-б вас напало!“
І грімко скрізь лунає: „монжуа!“
Король Карло заграти каже в труби.
Найголоснійше грає Оліфант.
Невірні кажуть: „Гарні й там війська!
Завзята буде боротьба, важка!“

CCXLI.

В широкім полі довга рівнина.
Горять шеломи злотом і брилянтом,
Блищать щити і панцирі з Дамаску,
Блищать скрізь копя й повівають фани,
А труби грають голосом дзвінким,
Та найсильнійше грає Оліфант.
Емір прикликав брата Канабея,
Котрий, царем у Флоредані бувши,
Держав там землю аж по Вал-Севре́;
Показує йому полки Карлові.
„Се Франції, бач, славної бута!
Як гордо їде на коні сам цар,
Он-той послідний між бородачами,
Що бородами панцирі закрили,

А кожда біла, наче сніг той білий.
Хват кождий з них до спіса чи меча.
Важка і довга жде нас боротьба,
Така, якої ще ніхто й не бачив."
Як прут рукою кинути, так боком
Попри війська верхи конем він їде
І загріває кождого словами:
„Дивіть, я перший їду перед вами."
Помахуючи деревищем копя,
Він до Карла прицілюєть ся вістрєм.

CCXLII.

Коли Карло Великий вздрів еміра,
А потім смока, стяги, хоругви
Й арабських військ таку велику силу,
Що поле все вони собою вкрили
Крім того кусня, де володар став, —
Французький цар могучо закричав:
„Вазали вірні, Франції барони!
Так много боїв виграли ви в полі, —
Дивіть на трусів, зрадників он-тих!
Вся віра їх не варта і денара.
Богато військ, — та що за користь з них?
Хто хоче йти, гуртуйтесь коло мене!"
І він коня острогами вколов, —
Кінь Тенсендур зробив чотири скоки.
А Франки кажуть: „Се хоробрий цар!
Їдь, царю, їдь, усі з тобою їдуть!"

CCXLIII.

Був ясний день, світило ясно сонце.
Війська хороші рушили полками
Й чолом в чоло з собою вже зійшлись.
Ґраф Гвінеман з Рабелом графом в парі
Враз бистрим коням поводи пустили;
Вдаряючи острогами що сили,
Враз острі копя в гору підняли.

CCXLIV.

Неустрашимий лицар граф Рабел
Вколов коня острогами зі злота
Й на перського царя Торлея вдарив.
Не видержав удару щит. Крізь панцир
У серце вістрєм злоте копє вілось.
Торлей впав трупом на низенький корч.
А Франки кажуть: „Се вже божа поміч!
Карло наш в праві; стіймо всі за ним!“

CCXLV.

На короля литовського наважив
Граф Гвінеман. Розбив цвітистий щит,
На прах розбив на нім булатний панцир
І хоруговку кровю закрасив.
Цар трупом впав, — хоч смій ся тут, хоч плач!
По тім ударі Франки кажуть так:
„Пани барони, бийте, не лінуйтесь!
Перед невірним наш Карло є в праві!
Найліпше се розсуджує наш Бог!“

CCXLVI.

Малпрім усів на білого коня
І кинув ся на лави військ французьких.
Скрізь розсіває він важкі удари, —
За трупом труп валить ся перед ним.
І знову перший став емір кричати:
„Барони, довго я вас годував.
Дивіть, мій син пустивсь Карла стрічати,
Баронів він бере на копє в мить.
Нема вазала кращого у нас!
Йому ви спісом острим поможіть!“
В перед усі невірні подались.
Важкі удари смертні сіють скрізь.
Страшний, погубний бій лютує всюди;
Давно такого не було й не буде.

CCXLVII.

Війська могущі, всї полки відважні
Зійшли ся разом в боротьбі поважній.
З невірних рук падуть міцні удари.
І що тут, Боже, спісів наламали!
Скрізь панцирі й порубані щити
Лежать на вкритій цвітами землї,
Лежать на ніжнім шовку трав зелених.
Емір озвав ся так до свого роду:
„Ви без пощади бийте християн!“
Важкий, горячий бій треває довго.
Ще не було й не буде вже такого.
Кінець йому положить смерть одна.

CCXLVIII.

Емір промовив так до свого війська:
„Рубайте тут, — на теж прийшли сюди!
Я дам вам гарних, любих жіночок,
Землею й ленном кождого відзначу.“
„Гаразд!“, — озвали ся невірні хмари
Й посипались нові, важкі удари.
Знов блисло більше тисячі мечів
І закипів завзятий бій, крівавий.
Тут бачив би борню, хто-б лиш хотїв.

CCXLIX.

Король Карло Великий каже Франкам:
„Я вас люблю й числю на вас, барони.
За мене ви нераз ішли до бою,
Чимало ви й царів взяли в неволю.
Я вам повинен вивдячитись щиро
Землею й леннами, душею й тїлом.
Пімстїть своїх братів, синів-нащадків,
Що в Ронсевалї вчера полягли!
За нами правда, — раз вам будь се звісно!“
А Франки всї: „Се правда, пане, дійсно“.
І мав він двайцять тисяч там таких,
Що як один усї звязались словом

Хоча-б на явну смерть пійти в потребі.
Спіс в руки брав, хто тільки жив, хто міг,
Мечами в бою жваво всї рубали.
Крівавий, довгий бій настав для всїх.

CCL.

Несеть ся полем на конї Малпрім,
Багато страт наносить Франкам він.
Князь Найм на нього глянув лиш завзято
І по лицарськи йшов його стрічати.
Він копєм верх щита йому відбив
І всї спряжки від панцира віддер;
В бік спіс по жовту хоруговку вбив, —
На сїм сот трупів впав Малпрім і вмер.

CCLI.

Цар Канабей, емірів рідний брат,
Мерщій вколов острогами коня,
Добув меча, — з кришталю ручку мав, —
І по шеломі ним рубнув князька.
Ударив так, що тріс шелом на двоє,
А остре вістрє пять спряжок розсїкло.
Нї за денара не поміг візір,
Бо й тїло вже засяг мечем емір,
А часть візіра аж на землю впала.
По тім ударі втратив Найм притомність;
Було-б по нїм, коли-б не божа поміч.
Він лиш коня за шию обіймив.
Коли-б невірний вдарив був ще раз,
Пропав би добрий лицар. Та наспів
Цар Франції, Карло, на поміч в час.

CCLII.

Князь Найм був сильно ражений ударом.
Невірний вдруге вдарити вже мав.
„Гинь драбе!“ — тут Карло йому сказав
І кріпко так почастував його,
Що щит пробив, — а вимірив у груди, —

І відорвав від панцира візір.
Він трупом впав, лишив пусте сїдло.

CCLIII.

Гей, зажуривсь король Карло Великий,
Коли уздрів глибокі рани в Найма
І кров, що впала на зелені трави...
І радить так йому володар правий:
„Їдь ти зі мною разом, гарний пане!
Підлець погиб і певно вже не встане.
Загнав йому я остре копє в тїло“.
Князь Найм промовив: „Вірю, пане, вірю.
Коб лиш прожив, то вивдячусь тобі“.
І йшли в любови разом і в дружбі, —
За ними-ж двайцять тисяч Франків можних:
Рубати, битись добре вміє кождий.

CCLIV.

Пустивсь емір верхи конем по полї
І кинув ся на графа Гвінемана.
Він проти серця в ясний щит ударив,
Повідривав від панциря спряжки
І ребра два вломив йому у боцї;
Граф трупом впав із борзого коня.
Убив емір Лоранта й Гебуїна
Й старого Ришарда, царя Нормандців.
Знов „Преціоз!“ кричать, ревуть поганцї.
„Вдаряйте під опікою еміра!“

CCLV.

Хтоб тут був бачив лицарів арабських,
Борців з Аргіллї, з Оціанту й Басків,
Той бачив би, як копями вдаряли.
Та Франки теж втїкати не гадали.
Одних і других мерло тут досить.
Завзятий бій до вечера кипить.
Були у Франків нинї більші страти,
Ще більше й горя випаде зазнати.

CCLVI.

Араби й Франки бють ся без утоми.
Сей ломить спіс, той ясне копє ломить.
Хтоб ті щити поламані був бачив,
Чув брязкіт ясних панцирів зі сталї
Або важкі удари по шеломі,
Хто-б бачив, як долів валились конї,
Як з коний військо падало долів,
Як на землї що крок то лицар млїв, —
Хто бачив би те все і все те чув би,
По вік нещастя того не забув би.
Емір на поміч кличе Магомета,
Аполїна і Тервагана молить:
„Яж вірно вам служив, боги мої,
Все ставив вам ікони золоті!“
В тім друг його надходить, Гемалфін,
Емірови несе злі вісти він:
„Біда, — говорить — пане Балїганте,
Твій син сьогодня згинув, твій Малпрім,
А Канабей, твій брат, поляг при нім.
Се Франкам двом вдало ся їх убити.
Один з тих Франків був володар, бачу.
Лицарську ї відважну має вдачу,
А борода його як майські цвіти.“
Долів шелом склонив емір похмурий,
Склонив лице, прибравши вид понурий.
Він вмертиб рад, шоб збутись туги й горя.
Він кличе ще Жанглея ізза моря.

CCLVII.

Емір сказав: „Жанглею, друже мій,
Вдавсь мудрий ти й великий розум твій,
Охотно слухав я твоєї ради.
Як ти гадаєш? Франки чи Араби?
Хто витязем у полї буде нинї?“
А той сказав: „Ти, Балїганте, згинеш.
В своїх богів ти не знайдеш защити.
Карло бутний, а Франки вміють бити.

Я ще не бачив лицарів таких.
Скликай своїх баронів з Оціанту,
Скликай Арабів, Турків і Жаянтів, —
Що ні булоб, мерщій втікай від них!"

CCLVIII.

Емір спускає бороду на груди,
Спускає білу, як терновий цвіт;
Що ні булоб, не криєть ся з нічим.
До уст своїх бере могутній ріг
І грає дзвінко, щоб і Франки вчули.
З всїх піль від разу всї війська прибули.
Війська з Аргіллї лаяли як пси,
А з Оціанту мов осли ревли.
Ще раз шалено кинулись на Франків
І в найгустїйших лавах розбрили ся.
За сей лиш раз лягло їх тут сїм тисяч.

CCLIX.

Не слабодух був граф Ожер. І лїпший
Вазал нїколи в панцир не вбиравсь.
Коли уздрів розбиті лави Франків,
Призвав аргонського князя Тьєррі
І Готфріда з Анжу і Йозерана,
І гордо так промовив до Карла:
„Дивись, як бють твоїх людий невірні!
Не дай тобі Господь корону вбрати,
Поки не змиєщ кровю сеї ганьби!"
Нїхто на те і словом не озвався;
Острогами коня ударив кождий:
Де тільки стрів ся, йшов у бій з невірним.

CCLX.

Могучо бєть ся цар Карло Великий,
Завзято теж князь Найм і граф Ожер,
Не зле й хорунжий Готфрід із Анжу,
Однак Ожер найхоробрійше бив ся.
Вколов коня і поводи пустивши,

Метнувсь до того, що зі смоком був,
І вдарив так, що повалив на місци
Невірного і королівський знак.
Коли емір побачив, що хорунжий
На землю впав зі стягом Магомета,
Йому аж тут по трохи ясно стало,
Що не за ним, а за Карлом є право.
Сотками йдуть Араби всї у ростіч...
І каже так володар: „Гей, барони,
Скажіть, чи буду мати поміч, пробі?“
А Франки: „Так тобі питати годї.
Той зрадник, хто не бив сяб до загину.“

CCLXI.

Минає день, іде помалу й вечір.
У полї бють ся з Франками невірні.
Все військо бачить лицарів лиш двох.
На тямцї гасло є своє в обох.
Все „Преціоз“ кричить емір. В Карла
Було преславне гасло „монжуа“.
Пізнали ся по голосах дзвінких
І в мить один до другого прибіг.
І вже упали два важкі удари;
Два копя в круглї два щити попали.
З щитів падуть широкі обручі
Й від панцирів пряжки відпали всї,
Однак до тїла копя не дістались.
Порвавсь ремінь і зсунулось сїдло:
На землю впав емір і впав Карло.
Та в мить на ноги оба позривались;
Добули оба сміливо мечів.
Тодї хиба ся боротьба скінчить ся,
Аж трупом хтось на землю повалить ся.

CCLXII.

Карло у Франків був хоробрий лицар.
Емір — він теж не знав, що боязнь-страх.
В обох мечі обнажені в руках;
Ударили в щити могучо оба.

Ремінь розсїкли й дерево подвійне,
Аж випали галки і цвяхи з нього.
По панцирях ударили вони,
Аж блисли іскри із шеломів ясних.
Тодї хиба скінчить ся вже сей бій.
Аж хтось з них двох пізнасть нерозум свій.

CCLXIII.

„Подумай, Карле, — так озвавсь емір —
І зваж, який у мене жаль до тебе.
На скільки знаю, вбив ти мого сина
И безправно хочеш край менї забрати.
Ти краще здай ся і приймай від мене
Все в ленні — відси аж по Орієнт.“
„Тай сором був би се! — сказав Карло —
Не для невірних в мене мир-любов.
Прийми закон наш божий, охрестись,
Тодї й тебе любити я готов.
Вселенної цареви покорись!“
А Балїгант: „Дурне на думцї в тебе.“
І знов мечами вдарили на себе.

CCLXIV.

Емір був страх хоробрий. Як ударив
Мечем о сталь Карлового шелома,
На прах розбив шелом на голові,
Аж меч сховавсь у кучері густі
І шкури з лоба на долоню здер:
На нїм відкрилась гола кість тепер.
Карло схитнув ся, мало що не впав,
Та Бог Карлови вмерти ще не дав
При нїм явив ся Гавріїл у бою.
„Великий царю, — каже — що з тобою?“

CCLXV.

Коли Карло вчув ангельські слова,
Він смерти вже нї дрібки не боявсь.

Опритомнів і віднайшлася сила.
Мечем французьким вдарив він еміра:
Розбив шелом, що аж горів камінням,
І лоб розтяв, аж мозок з нього ллєть ся,
Лице по білу бороду розтяв, —
Емірів труп на землю тутже впав.
І знову дзвінко „монжуа“ несеть ся.
Се гасло вчув князь Найм, — коня привів.
Король Карло на Тенсендура сїв.
Втекли невірні; сталась воля божа.
Тут кождий Франк знайшов, чого хотїв.

CCLXVI.

Втекли невірні; божа воля в тім.
Карло за ними гнав ся, Франки з ним.
І каже цар: „Тут горе все пімстїть,
Всї муки серця свого усмиріть,
Бо нинї, бачу, плакали ви рано“.
А Франки кажуть: „Пімсти хочем, пане.“
Що сил мечем рубав тут кождий, сїк;
З невірних мало хто живий утїк.

CCLXVII.

Велика спека і пилй встають.
Втекли невірні; Франки дальше йдуть,
Женуть за ними аж до Сарагосси.
На верх вежі виходить Брамімунда,
А з нею всї каноніки й весь клир
Противних Богови, поганих вір.
Нема у них тонзур, нема уставів.
Побачивши поконаних Арабів,
Кричить цариця: „Магомете милий!
Мій царю любий! Франки нас побили.
Поляг на сором-ганьбу наш емір.“
Се вчувши, до стїни звернувсь Марсіль,
Заплакав; вид його покрило смутком;
Він з болю згинув. Грішну душу хутко
Понїс нечистий в пекло як свою.

CCLXVIII.

Що не втекло, все трупом полягло.
Побіду славну мав король Карло;
Казав розбити в Сарагоссї брами, —
Знав, що нїхто противитись не стане.
Розбивши, з військом увійшов у город
І тут насильно на ніч став обозом.
Сивобородий цар удавсь завзятий.
Казав цариці вежі всї віддати,
Великих десять, менших пятьдесять.
Все може той, з ким божа благодать.

CCLXIX.

Скінчив ся день, настала темна ніч,
Та місяць ясний був, палали зорі.
Карло володар Сарагоссу взяв
І тисяч Франків вислав, щоб ходили
По всїх мошеях і по всїх домах
З сокирою і молотом в руках:
Всї статуї божків вони звалили.
Цар в Бога вірить, Богу служить він:
Він каже всїм епископам своїм
Святити воду і поган хрестити;
А кождого, що опиравсь тодї,
Карло вбивав, палив його в огнї.
Одного дня хрестилось їх сто тисяч.
Одна осталась без хресту цариця.
Вона в солодку Францію пійде
І по добру всїм правдам там навчить ся.

CCLXX.

Скінчилась ніч і ясний день настав.
Карло залогу в вежах полишав:
Тисяч хоробрих лицарів Карлову
В тім городї сповняти мали волю.
На знак Карла рушає військо в путь
З царицею, котру в полон ведуть.
Не дав зробити кривди їй Карло.

Й вертати нині весело було.
Минувши жваво, весело Нарбонну,
В Бордо вступили, в кріпость оборонну.
Там в дарі для святого Северина
Цар дав Роландів ріг — мангунів повен.
Стрічали там його прочани всї.
Сїв потім цар на скорі кораблї
Й Жірондою до Блєф сестрінка віз,
Сестрінка свого, друга Олївера
Й хороброго, розумного Турпіна.
Там уложив їх в гарні труни білі;
В опіцї Бога і черців лишились.
А Франки дальше йдуть — важка дорога!
Як ось палата! Скочив цар з коня.
З палати миттю розіслав послів,
Щоб скликували в Ахен всїх суддїв;
Всїх Нїмцїв, Сасів, Фрізів і Баварців,
Бретонцїв, Лотарингів і Нормандцїв,
З Бургундії і з Пуату народи.
Всї наймудрійші Франки будуть тут;
Над Ганелоном буде в Ахен суд.

CCLXXI.

Вернув ся вже з Еспанії володар
В найкращий город Франків Аквісгран.
В палатї ставши, він іде в світлицю.
Хороша Альда йде йому на стрічу
Й питає в нього: „Де-ж є граф Роланд,
Що присягав мене за жінку взяти?“
Карло за горем світа вже не бачить;
Він гірко плаче й бороду рве білу:
„Сестричко люба, не питай, бо згинув.
Я дам тобі ще кращого в заміну;
Се Людвік, син мій, — лїпшого не маю.
Колись він буде королем в сїм краю.“
І каже Альда: „Дивні се слова:
Не дай се Бог нї ангели тепер,
Щоб я жила, коли Роланд помер!“
Поблїдла вся і впала нежива

У стіп Карла. Господь прости її!
Заплакали у тузї Франки всї.

CCLXXII.

Знайшла хороша Альда свій кінець.
Король гадав ще, що вона зомлїла;
Горює, плакить він і плачуть очі
В обіймі взяв її, підняти хоче
Однак на плечі звисла голова.
Король побачив: Альда нежива.
Він подає сю вість пяти графиням;
Ті віддали небіжку монахиням,
Що стерегли її всю ніч до рана
І під престолом рано поховали.
Гей, похорон то був, що цар їй справив!

CCLXXIII.

Карло вернув ся вже до Аквісграну.
Там близь палати посеред майдану
Стоїть закутий зрадник Ганелон.
Його кати привязують до стовпа,
Ремінцем вяжуть зрадникови руки,
Січуть різками, палицями бють.
На ліпше він не заслужив мабуть.
Він суду жде й терпить великі муки.

CCLXXIV.

Ось що говорить давнїй лїтопис:
Карло призвав людий зі всїх країн;
В каплицю в Ахен всї вони зійшлись.
В Сільвестрів день святочний се було;
Великий празник справив там Карло
Й казав зачати судову нараду,
Як покарати Ганелона зраду;
Казав під суд поставити його.

CCLXXV.

„Пани барони, — каже цар Карло —
Ви справедливо осудіть його!
Зі мною він в Еспанію ходив
І двайцять тисяч Франків погубив.
Не бачити вже вам сестрінка мого,
Ні Олівера, лицаря знатного.
За гріш продав моїх всіх перів він".
А той на те: „Підлець лиш крив сяб з тим.
Він зрадою увів мене в біду,
За те я смерть зорудував йому,
Однак про зраду я й не думав тамки."
„Побачимо, кажи!" — озвались Франки.

CCLXXVI.

Граф Ганелон перед Карлом став сміло.
З лиця він гарний вдав ся, гордий тілом.
Колиб не зрадник, тоб то був барон!
І дивить ся на Франків Ганелон,
На всіх суддів своїх, на свояків,
І так могущим голосом повів:
„Послухайте, пани барони, пробі!
Володар все держав мене при собі.
Я вірно, щиро все служив йому.
Роланд мене ненавидів; тому
Й задумав горе, смерть мені знайти,
Казав послом у Сарагоссу йти.
Тоді лиш розум мій мене зберіг.
Роланда слушно зрадити я міг
І Олівера й другів всіх його.
Про се барони чули й чув Карло.
Я лиш пімстивсь, не думавши про зраду."
А Франки кажуть: „Починаймо раду!"

CCLXXVII.

Граф Ганелон, побачивши, що суд
Почав ся вже, рідню збирає тут.
Був там один поважаний усіма,

З Соренси-замку, Пінабель на імя.
Вимовою своєю був він славний
І лицар добрий, в поєдинку вправний.

CCLXXVIII.

„Тобі лиш вірю, — каже Ганелон —
Спаси мене від засуду і смерти!“
А Пінабель: „На волї нинї будеш.
Хто з Франків тут на смерть тебе засудить?
Коб лиш володар бій назначив нам,
Меч не завдасть брехнї моїм словам.“
Граф Ганелон припав йому до ніг.

CCLXXIX.

Зійшлись на раду Франки і Нормандцї,
Баварцї, Нїмцї, Саси й Аллеманцї,
Був з Пуату й Овернії народ.
При Пінабелї, як води у рот
Набрали. Шепчуть: „Треба уступити,
Лишити суд і короля просити,
Щоб Ганелона увільнив. Він буде
Йому служити вірно, без облуди.
Роланда вже не бачити, бо вмер.
За злото нам не вернеть ся тепер
Хиба шалений тут за нього бив сяб.“
І всякий вже пристав на те, годив ся.
Та не згодивсь брат Готфріда, Тьєррі.

CCLXXX.

Вернули ся до короля барони
І кажуть: „Пане, просимо покірно,
Пусти на волю графа Ганелона!
Він рад тобі служити щиро й вірно.
Даруй життє йому, — він лицар добрий.
Роланд умер, не вернеть ся хоробрий,
Нї за що вже не купимо його.“
„Ви зрадники!“ — розсердив ся Карло.

CCLXXXI.

Карло уздрів, що всї його лишили;
Він став смутний і в низ чоло він хилить...
У смутку він нещасним зве себе.
Аж ось і лицар, сам Тьєррі іде,
Брат Готфріда, князя з Анжу. Постава
Струнка собі, хистка і величава,
Волоссє чорне, цвіт лиця брунатний,
Сам не малий і не високий — вдатний.
Він так промовив чемними словами:
„Чогож тобі журитись, гарний пане?
Яж, знаєш, вірно, все служив тобі.
Я ради предків стану все в борбі.
Граф Ганелон — будь там Роланд і винен —
Тобі сповнити службу був повинен;
Та він, гільтай, тебе й Роланда зрадив
І зрадивши, в біду тебе впровадив.
Я раджу, щоб повісити його
Як зрадника за скверне, зрадне дїло
І псам на поле викинути тїло.
Коли-ж рідня його на мене встане, —
Сей ясний меч при боцї бачиш, пане? —
В защитї слів моїх він блисне также.“
Озвались Франки: „Він розумно каже!“

CCLXXXII.

До короля приходить Пінабель,
Високий, сильний, сміливий, прудкий.
Кого ударить, попращай ся з світом!
Він каже: „Пане, тут тобі судити.
Тому скажи, щоб втихли всї ті спори.
Та чую я, Тьєррі щось тут говорить.
Що бреше, се докажу в поєдинку.“
Сказавши се, він скинув рукавицю.
Однак володар зажадав поруки.
Дав Пінабель йому всїх кревних в руки.
„Вам — каже цар — за нього одвічати.“
А поки що, казав їх пильнувати.

CCLXXXIII.

Коли Тьєррі уздрів, що буде бій,
Він зараз дав Карлови рукавицю.
Володар в застав взяв її собі
Й поставити казав чотири лави,
Де свідки бою всї засїсти мали.
Все відбуватись мало точно тут.
Ожер, князь данський, видавав свій суд
А там по конї й збрую слуг післали.

CCLXXXIV.

Ще заки мав почати ся той бій,
Відбули сповідь, каяли ся оба,
Запричащались в церкві в час відправи
Й монастирям зложили гарні дари.
А там явились і перед Карлом.
В обох остроги щирим злотом сяли,
Світились легкі панцирі тревалі
Й на голові в обох світивсь шелом.
При боцї в них позлотний меч звисав,
На шиї висїв гарний, пишний щит;
Один і другий остре копє взяв;
Один і другий на конї сидить.
На плач зібралось лицарям усїм;
Всї за Роландом тужать, за Тьєррім.
Бог знає, як скінчить ся боротьба.

CCLXXXV.

Під Аквісграном-містом на луцї
До бою стали лицарі-барони:
Моторні оба, сміливі борцї,
В обох були прудкі і борзі конї.
Вкололи їх і поводи пустили,
І вдарили на себе з всеї сили.
В обох щити розбили ся на прах
І панцирі і паси при сїдлах
Порвали ся й сїдло на землю впало,
Аж Франки з жалю плакати всї стали.

CCLXXXVI.

На землю впавши, лицарі як стій
На рівні ноги схопили ся оба.
Пан Пінабель був жвавий і меткий.
Не стало коний, пішки йдуть у бій.
Мечами з щирозлотими ручками
Вдаряють оба кріпко в сталь шеломів,
Вдаряють міцно, щоб розбити їх,
Аж жаль збирає лицарів усіх.
„Вкажи-ж нам правду, Боже!“ — каже цар.

CCLXXXVII.

„Піддай ся, — каже Пінабель — Тьєррі!
Служити щиро я готов тобі.
Я вивдячусь тобі моїм добром,
Лиш Ганелона примири з Карлом.“
„Даремна рада! — так Тьєррі сказав —
Бо щож я варт, колиб на се пристав?
За ким з нас правда, се покаже Бог.“

CCLXXXVIII.

Тьєррі сказав: „Хоробрий Пінабеле,
Велика сила й гарне тіло в тебе.
Тебе з відваги знає кождий пер.
Піддай ся ти, лиши сей бій тепер.
З Карлом тебе готов я примирити,
А Ганелон, як раз доступить кари.
То все про неї будуть говорити.“
„Не дай се, Боже! — каже Пінабель —
Я честь батьків пошанувати хочу
І не піддам ся сам нікому в світі.
Волів би вмерти, ніж таке зробити!“
І знов рубати почали мечами
Поверх шеломів з дорогим каміннєм,
Що аж під небо сипали ся іскри.
І не скінчить ся се, хиба тоді,
Коли один уляже в боротьбі!

CCLXXXIX.

Пан Пінабель хоробрий був і бравий.
Противника в шелом прованський вда
Аж іскрами замиготіли трави.
А там ще раз удар мечем поправив,
Затяв лице по середині вістрем, —
Цілу щоку червона кров зросила.
Протяв до тіла панцир. Тут від смерті
Спасла Тьєррі лиш чудом божа сила.

CCXC.

Тьєррі почув, що кров спливає з рани
І свіжі трави зрошує кругом.
Як острим вістрем Пінабеля вдарив,
То аж по ніс протяв на нім шелом.
Весь мозок з лоба висипав ся геть.
Удар був сильний, — тут йому і смер
А Франки кажуть: „Чудо Бог вчинив!
Цар Ганелона вішати вже може.
З ним рід його увесь повісять тоже."

CCXCI.

Коли Тьєррі побідно вийшов з бою,
Прийшов до нього сам король Карло
А разом з ним прийшли його барони,
Прийшов князь Найм і данський князь
І Вільгельм Блєфський з Готфрідом з
Тьєррі Карлови тут в обійми кинувсь.
Цар футром з кун втер кров йому з л
І скинувши замазане взяв друге.
А з лицаря знімають збрую слуги
Й приводять мула. З трудом він усів.
Веселі йдуть барони всї домів.
Прийшли до Ахен: тут скінчивсь їх п
Кого ще мали вбити, то убють.

CCXCII.

Карло призвав ґрафів, призвав князїв:
„Щож буде тим, котрих я увязнив?
На Ганелонів суд вони прийшли
І Пінабеля заставом були“.
Цар зве до себе тивуна Базбруна:
„Йди тай повісь їх на сухих гиляках!
Та бородою сивою кленусь:
Колиб хто втїк, наложиш головою.“
А той говорить: „Що-ж робити, пане!“
Взяв хлопцїв сто і всїх на силу тягне.
Повисло трийцять їх одного дня.
Так гинуть зрадник і його рідня!

CCXCIII.

А там прийшли Баварцї й Аллеманцї
Прийшли Бретонцї, Фрізи і Нормандцї,
Та з них усїх найбільше Франкиб радї,
Щоб люта смерть кінець зробила зрадї.
Звязали руки й ноги в Ганелона,
Чотири хлопцї гнати стали коний
Туди, де в полї джерело дзюрчало.
Там Ганелона люта смерть спіткала.
Всї жили в нього витяглись, порвались,
Всї члени тїла в нього поламались, —
Зелені трави кров красить червона.
Як кождий зрадник, Ганелон вмирає.
Хто зрадник, той чванити ся не в праві.

CCXCIV.

Коли володар месть свою сповнив,
Ззиває всїх епископів, попів,
Французьких, аллеманських і баварських.
„Єсть у неволї в мене жінка царська,
Що слухалаб і казань і наук,
Бо хрест приймити хоче з ваших рук.
Вчиніть їй волю, Богу душу дайте!“
А ті говорять: „Лиш кумів питайте!“

Народа много прийняла столиця.
Приймає хрест еспанськая цариця,
Що нині імя Юлії дістала,
В Христовій вірі правду всю пізнала.

CCXCV.

Коли володар месть свою сповнив
І прояснив свій превеликий гнів,
Він приказав хрестити Брамімунду.
Скінчив ся день і ніч настала всюди.
Від Бога вість приносить Гавріїл:
„Час, Карле, знов тобі набратись сил
І йти чим скорше в біжську землю з ним
Цареви Вівієнови на поміч.
Його невірні в Імфі облягли.
Всї вірні кличуть там тебе; спіши!“
Карло туди цілком вже йти не хоче.
„За щож мене карає Бог-Отець?“
Рве бороду Карло і плачуть очі
Тут пісні вже Турольдовій кінець.

Примітки перекладчика.

I. Аполїн — бог знищення і загладн. Побіч Аполїна й Магомета згадуєть ся в пісни дуже часто також Тервагана. Ся назва вийшла з латинського „termagnus“ (у грецькім: *τριομέγιστος*), що відносило ся у Римлян до Гермеса.

VIII. Готфрід, хорунжий королївський із Анжу, був справдї історичною особою, але жив о цїлих сто лїт пізнїйше фактів оповіданих в пісни. Се знак, що й провінція Анжу брала участь у будованню пісні. Але важнїйшим слїдом того є фігура Тьєррі, що мстить ся за смерть Роланда. В пісни він виступає як брат графа Анжу.

IX. Бізантинка — золота монета, яку бито в Візантії. Половиною бізантинки була мангуна, що згадуєть ся в пісни також.

X. Божі купелї — Ахен (Аквісгран), де після переказу для Карла з ласки божої била ключами тепла вода. В »Пісни про Роланда« Ахен є столицею Карла; в пізнїйших піснях — Париж.

XI. Там лицарів дванайцять їх приймало — себ то дванайцять перів: „li doze per“ — дванайцять рівних. Було се немов братерство установлене між молодими воєводами в дружинї Карла, особливо підчас походу в Еспанію. Імена їх повтаряють ся і в инших поемах, одначе не всї: деякі заступають ся иншими. В тім братстві дванайцяти перів можна замітити й тіснїйші пари побратимів: крім Роланда й Олївера ще Жеріна й Жерера, Івуна й Іворіна — дві останні пари сполучені й замітною алїтерацією імен.

Воєнне побратимство (compaignie) було німецьким звичаєм (Waffenbruderschaft); до німецької традиції відносить ся й число 12.

XII. Ришард — очевидно князь норманський. Згадка про нього стане зрозумілою, коли скажеть ся, що »Пісня про Роланда« була вже коло 1066 р. національним співом у Норманів. Є свідоцтва, які стверджують, що її співали вояки Вільяма Завойовника в часї битви під Гастинґс.

XVII. Палиця і рукавиця — знаки власти й посольства.

XXIII. Сестрою Карла була Берта, Роландова мати.

XXVIII. Здер там подушне для Петра святого — в дійсности не Карло, а Вільям Байстрюк, котрий ходив до Англії, щоб вимусити сплату контрибуції для папи, яку англійські королї з давна мали платити.

XXXVI. Там посадять тебе на просту шкапу... Пригадує воно зараз пересїданнє нашого Ігоря Святославича з княжого сїдла в сїдло кошієве, просте на знак переходу в стан полоненого.

LXIII. Жерард із Руссілону, здасть ся, введений в пісню останнім редактором. Се історична особа, про котру знаєть ся, що жила в часах Карла Лисого і опісля стала героєм особної поеми. Останнїй редактор пісні мабуть не знав про Жерарда із Руссілону нічого більше крім назви й дав йому вмерти в Ронсевалї, що незгідне нї з епічною традицією нї з історією.

LXXIV. Дурендаль — Роландів меч. У всїх лицарських поемах мечі мають свою назву і бувають предметом великого пошанівку.

LXXXIV. Оліфант — Роландів ріг зі слонової кости.

XCII. Монжуа (Monjoie) — Карлове гасло, що його деякі толкують дословно: гора щастя.

CXI. Сен-Мішель ді Періль — дословно: св. Михайло поратівник у морській небезпецї (St. Michiel de la mer del peril). Се вказівка на бретавський

монастир св. Михайла „in periculo maris“, заснований в VIII. ст. на самій границі між французькою Бретанією і Нормандією, отже там, де були посїлости Роланда.

CXLI. Весь панцир вкрила борода його — се після принятого середновічнього поняття означало погорду для неприятеля й визиванне до бою.

CXLII. Святі цвіти — в давних французьких поетів означенне раю.

CLVII. Святий Жіль мав списати, що бачив в одній візії, якої устоїв його Бог. Се анахронїзм, бо жив він 100 літ раньше.

CLXXIV. Поляки згадані між народами, що їх завоював Роланд, лиш на основі коментарія Л. Готьє, котрий так розумів назву Poilanie. Инші бачать у сїй назві Апулїю (Pouille).

CLXXV. Мощі Святих — реліквії, які вправлювано в ручку кождого дорогоцїнного меча.

CLXXX. Отун — в попереднім уступі оплакуваний Карлом тут знову являєть ся живим. Се очевидна похибка переписувача пісні, яких стрічаєть ся більше.

CLXXXII. На небі сонце непорушно стало. Так кажеть ся в пісни. По правдї-ж було так, що противникам Карла ніч допомогла розбігти ся.

CXCI. Під Вавилоном треба тут розуміти Багдад. Бачить ся тут неясний натяк на первісну зверхність східних каліфів над цїлим мусулманським світом, хоч уже Абдер-аман в 756 р. заснував каліфат у Кордові, незалежний від багдадського.

— Дромон — з грецького *δρόμος* (біг) — рід візантійського военного корабля.

CCXL. Преціоз — старофранцуське précieuse (новофранц. précieux) — дорогоцїнний: тут назва емірового меча.

CCLXX. В Бордо вже в XI столїттю показували Роландів ріг із слонової кости, що був розколений на двоє. Поховано Роланда дійсно в Блеф.

CCLXXI. Людвік не був єдиним сином Карла але про двох инших його синів у пісни не згадуєть ся.

CCLXXXIII. Де свідки бою всї засісти мали — так перекладаю стих оригіналу: la vunt sedeir cil, ki s' deivent cumbatre, бо дословний переклад давби нісенїтницю.

CCLXXXIV. Запричащались в церкві в час відправи. Таку відправу перед судом божим, що була особливою церковною відправою, називали Франки: messe du jugement de Dieu.

AUG 10 1983

ВСЕСВІТНЯ БІБЛЇОТЕКА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КАЛИНОВИЧА

виходить поодинокими випусками довільного обсягу і має на цїли дати українському громадянству в перекладах на нашу мову кращі твори всесвітньої лїтератури і науки, передовсїм твори світових клясиків і учених, зі вступними статтями й пояснениями, не виключаючи також писання українських письменників.

Досїль появили ся:

№ 1/3. *Фрідріха Шіллера:* **Поезії** (Передмова. I. Дрібні поезії. II. Баляди. III. Поеми), в перекладї Др-а І. Франка, Д-ра О. Грицая Ц. Білила, Дм. Йосифовича та инших. Львів, 1914, 8° портрет + XXXIX + 168 стор. — Ціна двох випусків ..... 3 К

№ 4/6. *Александра Пушкіна:* **Драматичні твори** (сїм пєс) в перекладї Д-ра Івана Франка. Львів, 1917, 8°, портрет + XXXVII + 252 стор. ..... Ціна 5 К

№ 7/8. *Йоганна В. Ґетоза:* **Герман і Доротея.** Поема в перекладї Д-ра Івана Франка. Львів, 1917, 8°, портрет + 68 стор. ..... Ціна 2 К

№ 9/10. *Михайла Яцкова:* **Далекі шляхи.** Збірка новель. Львів, 1917. 8°, портрет + 98 стор. ..... Ціна 3 К

№ 11/12. *Арістофана:* **Хмари**, грецька комедія в перекладї Тараса Франка. Львів, 1918, 8°, портрет + XII + 96 стор. ..... Ціна 3 К

№ 13. *Ґуґа фон Гофмансталя:* **Смерть Тіціяна.** Драматична поема в перекладї Остапа Луцького. Львів, 1918, 8°, 24 стор. на добірному папері ..... Ціна 1 К 50 с.

№ 14. *Володимира Короленка:* **Без язика.** Оповіданє в авторизованому перекладї Петра Дятлова. Львів, 1918, 8°, портрет + XII + 176 стор. ..... Ціна 6 К

№ 15. *Д-ра Дмитра Донцова:* **Українська державна думка і Европа.** Полїтична розвідка. Львів, 1918, 8°, 80 стор. Ціна 3 К

№ 16. **Пісня про Роланда.** Старофранцуський епос в перекладї Д-ра Василя Щурата. II виданнє. Львів, 1918, 8°, 120 стор. ..... Ціна 5 К

Друкують ся:

№ 17. *Тараса Франка:* **Огляд історії римської лїтератури.**

№ 18. *Юрія Кміта:* **Два цикли.** (I. Душа. II. Голос життя).

Досїль видані випуски можна дістати: **в Книгарні Наукового Тов-а ім. Шевченка у Львові.** Ринок ч. 10, по всїх більших книгарнях на провінції або на складі **Видавництва „Всесвітньої Бібліотеки“** (адресувати просимо до **Івана Калиновича в Бориславі**), до якого треба звертати ся у всїх адміністраційних та редакційних справах видавництва.

Ціна 5 К

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 02 09 06 012 4